

**NEDERLANDSE EN ENGELSE SCHRIJFSTERS
VAN DE VERLICHTING – AAGJE DEKEN, BETJE
WOLFF EN JANE AUSTEN**

Dutch and English female writers of the Enlightenment –
Aagje Deken, Betje Wolff and Jane Austen

Nizozemské a anglické spisovatelky Osvícenství – Aagje
Dekenová, Betje Wolffová a Jane Austenová

Bakalářská práce

Praktická nizozemská filologie – Anglická filologie

Hana Tymlová

Vedoucí práce: prof. Dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.

Olomouc 2022

Verklaring

Ik verklaar dat ik mijn bachelor scriptie zelfstandig geschreven heb en alle vakliteratuur en bronnen die ik gebruikt heb in de literatuurlijst heb vermeld.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne

.....

Hana Tymlová

Dankbetuiging

Ik wil graag van harte mijn dank betuigen aan mijn begeleider van mijn scriptie prof. Dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt. voor zijn waardevolle adviezen en opmerkingen die mij hebben geholpen bij het schrijven van mijn bachelor scriptie.

Inhoud

Inleiding	6
Hoofdstuk 1. De inleiding tot de briefromans <i>Sara Burgerhart</i> en <i>Lady Susan</i>	8
1.1 Definities van termen met betrekking tot de schrijfsters en hun briefromans	8
1.1.1 De Verlichting	8
1.1.2 De briefroman	9
1.1.3 De feministische literatuur en literatuurgeschiedenis	10
1.2 De positie van vrouwen in de literaire wereld in de 18 ^e eeuw	11
1.3 De status van de briefromans	16
1.3.1 Een vergelijking met andere Europese briefromans van de 18 ^e eeuw	17
Hoofdstuk 2. Aagje Deken en Betje Wolff	19
2.1 Hun levens	19
2.1.1 Aagje Deken	19
2.1.2 Betje Wolff	20
2.2 Hun samenwonen en samenwerken	21
2.3 Hun relatie	22
2.4 Hun veranderde plaats in de Nederlandse literatuurgeschiedenis	22
Hoofdstuk 3. Jane Austen	27
3.1 Haar leven	27
3.2 Haar poging om een briefroman te schrijven	28
3.3 Haar andere werk	29
3.4 Haar veranderde plaats in de Engelse literatuurgeschiedenis	30
Hoofdstuk 4. Een vergelijking van de briefromans <i>Sara Burgerhart</i> en <i>Lady Susan</i>	34
4.1 Een korte samenvatting van de briefromans	34
4.1.1 <i>Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart</i>	34
4.1.2 <i>Lady Susan</i>	35
4.2 De karakteruitbeelding in <i>Sara Burgerhart</i>	37
4.3 De karakteruitbeelding in <i>Lady Susan</i>	39
4.4 De afbeelding van de vrouw, haar positie en vrouwelijke vriendschappen in de briefromans	40
Conclusie	44
Summary	46
Resumé	48

Bronnen.....	50
Anotace	54

Inleiding

De namen Jane Austen, Aagje Deken en Betje Wolff zijn zonder twijfel bekend bij veel mensen. Deze vrouwen waren belangrijke schrijfsters van de 18e eeuw. Austen is het meest bekend door haar kritiek en commentaren op de Britse maatschappij aan het eind van de 18^e eeuw in haar romans, terwijl Deken en Wolff het meest bekend zijn door hun samenwerking en de nadruk op educatief doel in hun briefromans. Het woord feminisme konden deze dames waarschijnlijk niet kennen, aangezien het woord feminisme zelf voor het eerst werd bedacht in 1837, maar van de rechten van de mens waren zij zeker op de hoogte. Dankzij hun weergave van vrouwelijke karakters in hun boeken, zoals in *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* door Wolff en Deken en *Lady Susan* door Austen, kunnen wij hun kijk zien op het leven als vrouw in hun tijd.

In mijn scriptie ga ik kijken naar de positie van schrijfsters in de tijd van de Verlichting, met speciale aandacht voor deze drie schrijfsters en de twee briefromans. Mijn doel is om in het verleden te duiken en de strijd van vrouwen van die tijd in de literaire context te benadrukken. Ik zal proberen de verschillen tussen Groot-Brittannië en Nederland te ontdekken met betrekking tot de strijd en hun positie in die tijd. Ik ga ook kijken naar de veranderde plaats van deze drie schrijfsters in de Nederlandse, respectievelijk Engelse literatuurgeschiedenis van de komende eeuwen tot het heden. In de laatste hoofdstuk van mijn scriptie zal ik de romans *Sara Burgerhart* en *Lady Susan* vergelijken om de parallellen te ontdekken tussen de vrouwelijke hoofdpersonen van de romans en de problemen van de tijd waarin de schrijfsters zelf leefden.

Ik heb dit thema gekozen, omdat ik de vrouwelijke literatuur uit het verder verleden interessant vind. Ik denk dat de rechten van vrouwen en bij uitbreiding ook hun positie in onze samenleving niet voor niets al eeuwenlang onderwerpen van discussie zijn en niet snel zullen verdwijnen; en de uitbeelding van vrouwelijke personages in romans als deze weerspiegelt dat, denk ik, bewust of onbewust. Bovendien heb ik speciaal deze schrijfsters gekozen, omdat ik denk dat zij zeer goede voorbeelden zijn om naar hen te kijken als het over deze kwesties gaat. Door hun levens, romans en veranderende plaats in de loop van de tijd te vergelijken, kunnen wij enkele van de verschillen zien in de maatschappijen van hun landen in die tijd, alsook de veranderingen op lange termijn in die maatschappijen en het belang van de schrijfsters in onze moderne, geglobaliseerde wereld.

Mijn scriptie is in vier hoofdstukken verdeeld. Het eerste hoofdstuk geeft de cultureel-literaire context. Hierin wordt uitgelegd wat een briefroman is of wat de belangrijkste ideeën van de Verlichting waren. Daarnaast richt ik me daar op de positie van schrijfsters in de 18^e eeuw – bijvoorbeeld hoe zij daar kwamen, wat hun grootste strijd was en hoe zij door het publiek werden waargenomen. Daarna wordt de status van de twee romans in brieven *Sara Burgerhart* en *Lady Susan* bekeken, en deze worden vervolgens vergeleken met andere belangrijke Europese briefromans van de 18^e eeuw.

Het tweede hoofdstuk behandelt de levens, relatie, samenwoning en samenwerking van Aagje Deken en Betje Wolff, evenals hun invloed op en hun betekenis in de Verlichting in de Nederlandse literatuur en hun veranderde plaats in de Nederlandse literatuurgeschiedenis tot het heden.

Het derde hoofdstuk gaat over Jane Austen. Hier worden haar leven en werk, inclusief haar poging om een briefroman, bekeken. Daarna zal ik me richten op haar invloed op en haar betekenis in de Verlichting in de Engelse literatuur en haar veranderde plaats in de Engelse literatuurgeschiedenis tot het heden.

In het vierde hoofdstuk ga ik de briefromans *Sara Burgerhart* en *Lady Susan* vergelijken. Na een korte samenvatting van beide briefromans, zal ik naar de karakteruitbeelding keken, met de nadruk op de hoofdpersonen, Sara Burgerhart en Lady Susan Vernon. Tenslotte zal ik bekeken de afbeelding van de vrouw, haar positie en de verschillende vrouwelijke vriendschappen in de briefromans.

In mijn conclusie zal ik terugkijken op de gegevens, en ik zal de nadruk leggen op de verschillen tussen Groot-Brittannië en het Nederlands met betrekking tot de strijd en de positie van de vrouw in de literaire wereld in de 18^e eeuw; en ook zal ik ontdekken in welke mate er de parallellen te zien zijn tussen het gedrag en de positie van de vrouw in de literatuur en de werkelijkheid van de 18^e eeuw door het leven van de schrijfsters en de uitbeelding van de belangrijkste vrouwelijke personages en vrouwelijke vriendschappen in de twee romans.

Hoofdstuk 1. De inleiding tot de briefromans *Sara Burgerhart* en *Lady Susan*

Zoals in de inleiding vermeld, dient dit eerste hoofdstuk als een cultureel-literaire context om de periode waarin de schrijfsters leefden en de tijd waarin de briefromans werden geschreven en die zij weerspiegelen, beter te begrijpen. Hier worden de in mijn ogen belangrijkste begrippen beschreven, en een uitvoerige beschrijving gegeven van de positie en situatie van schrijfsters aan het eind van de 18^e eeuw aan. Tenslotte beschrijf ik hoe deze twee briefromans worden gezien alleen en in vergelijking met andere Europese briefromans uit de periode.

1.1 Definities van termen met betrekking tot de schrijfsters en hun briefromans

1.1.1 De Verlichting

De Verlichting (in het Engels the Enlightenment, in het Frans siècle des Lumières, in het Duits Aufklärung) was een Europese intellectuele beweging in de 17e en 18e eeuw waarin ideeën over God, de rede, de natuur en de mensheid werden samengevoegd tot een wereldbeeld dat in het Westen brede instemming vond en revolutionaire ontwikkelingen in de kunst, filosofie en politiek beïnvloedde.

De stroming was gebaseerd op het rationalisme dat opkwam in Engeland (met John Locke en David Hume) en Frankrijk (met René Descartes) in de 17e eeuw. Aan het einde van de 18e eeuw, met de Franse Revolutie, kreeg het optimisme van de Verlichting een ernstige schok toen de zogenaamde verlichte ideeën met geweld werden gepropageerd. Dit leidde tot een restauratie van het conservatieve denken in de eerste helft van de 19e eeuw.

De belangrijkste manifestatie van de verlichting is hoogstwaarschijnlijk de *Encyclopédie des Sciences, des Arts et des Métiers* (1751-1772) waarin Denis Diderot, Jean le Rond d'Alembert en honderden medewerkers het weten van hun tijd overzichtelijk probeerden te ordenen voor een burgerpubliek.

De Verlichting verschilde per land of cultuurgebied. Volgens het *Algemeen letterkundig lexicon* (ALL 2012c), domineert in Engeland het empirisch onderzoek naar de menselijke geest, terwijl de Nederlandse Verlichting geen tegenstelling kent tussen de rede en het geloof in openbaring en een sterk moraliserende inslag heeft. In ieder geval is het belangrijkste kenmerk van de Verlichting, ook in Nederland, het

optimistische geloof in de vooruitgang van de mens en de wereld door intellectuele inspanning.

In de literatuur hielp de Verlichting niet alleen met het doorbreken van genres die al vroeger canoniek waren, maar ook andere tekstsoorten, zoals het essay, de briefroman, de dialoog of het reisverhaal. Uiteindelijk werd de roman het achttiende-eeuwse hoofdgenre voor de uiting van de idealen van de Verlichting.

Bekende auteurs van de Verlichting zijn in Frankrijk Charles de Montesquieu, Voltaire en Denis Diderot, in Duitsland Gotthold Ephraim Lessing, Christian Fürchtegott Gellert en Johann Gottfried Herder, in Engeland Alexander Pope en Jonathan Swift en in het Nederlandse taalgebied kunnen Johannes Kinker, Justus van Effen en Aagje Deken met Betje Wolff als vertegenwoordigers van de Verlichting worden beschouwd.

1.1.2 De briefroman

Ook wel epistolaire roman of roman in brieven genoemd, wordt de briefroman in de *Encyclopedia Britannica* (Britannica 2016) beschreven als “a novel told through the medium of letters written by one or more of the characters”. Het genre vindt zijn oorsprong in de roman *Pamela; or, Virtue Rewarded* (1740) door Samuel Richardson. Door het gebruik van subjectieve gezichtspunten wordt de briefroman beschouwd als de voorloper van de moderne psychologische roman.

De roman in brieven heeft het voordeel dat het een intieme kijk geeft op de gedachten en gevoelens van de personages zonder tussenkomst van de auteur, en dat het de vorm van de komende gebeurtenissen met dramatische directheid overbrengt. Ook de presentatie van gebeurtenissen vanuit verschillende gezichtspunten geeft het verhaal dimensie.

Het *Algemeen letterkundig lexicon* (ALL 2012a) onderscheidt drie soorten epistolaire romans. De eerste soort van briefromans geeft alleen de brieven van één briefschrijver: A naar B (C, D, enz.). Dit type is vergelijkbaar met de ik-roman of ik-verteller. Voorbeelden daarvan zijn Goethes *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) of *Majoor Frans* (1874) door Geertrui Bosboom-Toussaint. De tweede soort geeft de brieven die gewisseld zijn tussen twee personages. Een voorbeeld daarvan is *Het land, in brieven* (1788) door Elisabeth Maria Post. De derde soort geeft de correspondentie

van een groter aantal dan twee briefschrijvers, waarbij er geen directe relatie tussen alle correspondenten hoeft te bestaan. Voorbeelden van dit type roman zijn *Les liaisons dangereuses* (1782) door Pierre Choderlos de Laclos en zowel *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782) door Betje Wolff en Aagje Deken als *Lady Susan* (1871) door Jane Austen.

Andere bekende romans in brieven zijn bijvoorbeeld Samuel Richardsons *Clarissa* (1748), de picareske komedie en roman met sociaal commentaar *Humphry Clinker* (1771) door Tobias Smollett, of de zedenroman *Evelina* (1778) door Fanny Burney.

Vanaf 1800 nam de populariteit van de vorm af, hoewel romans waarin brieven werden gecombineerd met dagboeken en vertellingen nog steeds gangbaar waren. In de 20e eeuw werden er opnieuw veel briefromans geschreven, o.m. door André Gide de roman *L'école des femmes* (1929), door Hella Haasse *Een gevaarlijke verhouding of Daal- en Bergse brieven* (1976) en door Alice Walker *The color purple* (1982). In *Ter navolging* (2004) van Kees 't Hart wordt gebruik gemaakt van brieven van Betje Wolff en Aagje Deken samen met e-mails en sms-teksten tussen hedendaagse personages.

1.1.3 De feministische literatuur en literatuurgeschiedenis

Het *Algemeen letterkundig lexicon* (ALL 2012b) beschrijft de feministische literatuur als:

Literatuur die de aandacht richt op de problematiek van de vrouw, in het bijzonder op de sociale positie van de vrouw. Daarbij staat het streven naar gelijkberechtiging van de seksen centraal. Feministische literatuur tracht duidelijk te maken dat vrouwen in een achterstandspositie verkeren ten opzichte van mannen, omdat in de maatschappij de mannelijke normen en waarden als algemeen geldend worden gehanteerd en vrouwen daaraan altijd onderworpen zijn geweest.

Er staat geschreven dat het Feminisme als beweging in Nederland in twee golven opkwam, eenmaal in de tweede helft van de 19^e eeuw en vervolgens aan het eind van de jaren '60 van de 20^e eeuw. De eerste golf kwam met feministische auteurs zoals Betsy Perk, Mina Kruseman, Cornelia Huygens, Cecile Goekoop de Jong van Beek en Donk en Anna de Savornin Lohman. A.L.G. Bosboom-Toussaint met haar roman *Majoor Frans* (1874) wordt als voorloopster van de beweging gezien. Bij de tweede golf kunnen wij spreken over auteurs zoals Hannes Meinkema, Anja Meulenbelt, Monika

van Paemel en wat later Renate Dorrestein en de Vlaamse auteur Kristien Hemmerechts. In Nederland worden ook uitgeverijen voor vrouwenliteratuur opgericht, zoals *An Dekker* in Amsterdam en *Sara* in Nijmegen.

In Engeland wordt Mary Wollstonecraft beschouwd als de eerste feministische schrijfster. In haar boek *A Vindication of the Rights of Women* (1792) was zij een gepassioneerde activiste voor onderwijs en sociale gelijkheid voor vrouwen. De opkomst van de feministische beweging ontwikkelde zich echter op vergelijkbare manier als in Nederland. Tot de feministische auteurs van de tweede helft van de 19^e eeuw behoren dan Barbara Bodichon en Lydia Becker. Tijdens de 20^e eeuw worden Virginia Woolf met haar boek *A Room of One's Own* (1929) en Germaine Greer met haar boek *The Female Eunuch* (1970) tot de invloedrijkste feministische schrijvers beschouwd.

Er werd speciale aandacht gevraagd en gekregen voor vrouwenliteratuur in het hoger onderwijs, wat resulteerde in speciaal opgerichte afdelingen Vrouwenstudies. Als gevolg hiervan ging de opkomst van de feministische literatuur gepaard met de opkomst van de feministische literaire kritiek, die zich later verbreedde tot de genderstudies.

1.2 De positie van vrouwen in de literaire wereld in de 18^e eeuw

In de vroegmoderne tijd onderscheidde de positie van vrouwen en ook mannen zich door sociaal-culturele verschillen. Het betreft niet alleen biologische verschillen die konden worden vastgesteld, maar ook verschillen in eigenschappen, vaardigheden en gedragingen. Volgens mannen werden vrouwen verondersteld van nature onderdanig te zijn aan mannen, vanwege haar zogezegd lagere vermogen tot een goed oordeel. Daarom moesten vrouwen, in plaats van een opleiding te volgen, zich laten leiden door mannen, die geacht werden meer kennis van zaken te hebben en rechtvaardiger te zijn. Deze overtuigingen zijn sindsdien steeds meer in twijfel getrokken (de Weerd 2009: 11).

Schrijfsters verschenen natuurlijk niet pas in de 18^e eeuw. Bijvoorbeeld, in de 17^e eeuw waren er al grote schrijvende vrouwen, zoals Anna Maria van Schurman, Tesselschade Roemers Visscher, Catharina Questiers, Cornelia van der Veer, Katharina Lescaijle, of Aphra Behn en Lady Margaret Lucas Cavendish. Echter, zij werden beschreven als de “uitzonderingen op de regel” (Johannes & Leemans 2017: 139). Het is ook belangrijk op te merken dat de meeste schrijfsters tot de jaren 1760 uit gegoede

families van de hogere kringen kwamen en de ruimte kregen om te schrijven en te studeren.

In Groot-Brittannië verscheen er al vanaf het midden van de 17^e eeuw wetenschappelijke literatuur voor vrouwen en vanaf ongeveer 1730 bestonden er “literary and philosophical societies”, waar de leden hun werken bespraken in een vriendelijke en ruimdenkende omgeving (de Weerd 2009: 197;29). Het tijdschrift *The Female Spectator* (1744-1747) heeft ervoor gezorgd dat het vrouwelijke lezerspubliek alsook het aantal schrijfsters toenamen (de Weerd 2009: 194).

In Groot-Brittannië waren factoren zoals scholing, genoeg vrije tijd en interesse voor zowel vrouwen als mannen belangrijk om deel te nemen in de literaire wereld. In de loop van de 18^e eeuw waren de Britse vrouwen echter niet meer tevreden met hun positie in hun huishoudens en wilden ook deelnemen aan de publieke sfeer. De discussie zou echter vooral gaan over vrouwen uit de elite, de gegoede middenklasse en de hogere middenklasse, “die in de steden vonden wat het platteland hun niet kon bieden zoals theaters, concerten en elegante pleinen als Hannover Square in Londen” (de Weerd 2009: 192). In ieder geval hadden steeds meer vrouwen meer vrije tijd, omdat zij genoeg geld hadden om personeel in dienst te nemen, waardoor zij de mogelijkheid kregen om zich ook voor andere dingen dan het huishouden te interesseren. (de Weerd 2009: 191-194)

In het midden van de 18^e eeuw werd er een informele literaire, wetenschappelijke kring opgericht, genaamd *The Bluestocking Circle*. De vrouwen in deze kring waren pioniers in het erkennen van in wetenschap geïnteresseerde vrouwen in Groot-Brittannië (de Weerd 2009: 195-197). In de tweede helft van de 18^e eeuw kwam er verbetering in het onderwijs aan meisjes en jonge vrouwen. De particuliere Britse kostscholen waren nu ook voor hen geopend, als een alternatief voor thuisonderwijs, en zij werden steeds populairder. Deze scholen gaven vrouwen ook nieuwe werkposities en kansen, als lerares of schoolhoofd (de Weerd 2009: 191-194).

De tweede helft van de 18^e eeuw was de tijd waarin ook de elite in Nederland begon te geloven dat vrouwen intellectueel werk konden doen. In 1785 heeft een groep vrouwen in Zeeland het *Natuurkundige Genootschap der Dames* opgericht. Om lid te worden van zo’n genootschap moest een vrouw echter niet alleen belangstelling hebben voor de natuurwetenschappen en genoeg geld hebben om het lidmaatschap te betalen,

maar zij moest ook de tijd hebben om deel te nemen. Van mannen werden dezelfde criteria gevraagd, maar het verschil was dat ook goed opgeleide vrouwen met dergelijke interesses vaak werden beschuldigd van verwaarlozing van hun plichten als echtgenote en moeder. In ieder geval hebben vrouwen dit overwonnen en deelgenomen aan verschillende genootschappen, hoewel in lagere aantallen dan mannen (de Weerd 2009: 11-12).

Wat de genootschappen betreft, werden in de laatste decennia van de 18^e eeuw ook vrouwen benaderd voor het honoraire lidmaatschap of donateurschap, wat leidt tot een grotere betrokkenheid van vrouwen bij het genootschapsleven. Er waren verschillende soorten literaire genootschappen, afhankelijk van waar zij zich op richtten. Een soort daarvan waren dichtersgenootschappen, gericht op de beoefening van de dichtkunst, die hadden vooral vrouwelijke leden, omdat het moeilijker was voor vrouwen om in andere literaire genootschappen te komen. Het was moeilijker omdat de leden van de genootschappen, die waren meer gericht op de bestudering van de taal- en letterkunde, voornamelijk academisch geschoold waren (de Weerd 2009: 21-22). Het volgen van een academische opleiding was echter niet iets wat vrouwen (met slechts enkele uitzonderingen) in de vroegmoderne tijd kon doen, niet alleen in Nederland, maar ook in andere landen in Europa (Lewis 2020).

In haar proefschrift *Uw sekse en de onze* (2009: 62) schrijft C.F. Baar-de Weerd dat “[h]et honoraire lidmaatschap en het werkende lidmaatschap bij de dichtgenootschappen betekende voor vrouwen erkenning van hun schrijverschap”, ook al schreven de vrouwelijke leden in hun eigen omgeving en namen zij zelden deel aan de activiteiten in de huizen van de genootschappen. In tegenstelling daarmee konden de mannelijke leden nog steeds deel nemen aan de literaire en culturele sfeer, zelfs als zij op afstand schreven. In 1800 werden de drie landelijke dichtgenootschappen van Leiden, Rotterdam en Amsterdam samengevoegd en werd in plaats daarvan het *Bataafsche Maatschappij van taal- en dichtkunde* opgericht, die meer gericht was op onderzoek en studie van taal en poëzie, met bevindingen besproken tijdens vergaderingen. De verandering in werkwijze resulteerde in weinig kans voor vrouwen om deel te nemen. Volgens de Weerd (2009: 62) “[was] [d]e Rotterdamse tak van de maatschappij de enige waar vrouwen bleven komen”.

Aan het eind van de 18^e eeuw werd het van oorsprong Engelse genre van de ‘spectator’ ook in Nederland populair. De enige bekende geheel vrouwelijke spectator,

De Vriendin van het vaderland (1798-1799), werd geschreven, geredigeerd en uitgegeven door Petronella Moens, die onder andere een voorvechtster was van het vrouwenkiesrecht. Zij was ook de eerste vrouw die recensies schreef in tijdschriften voor een algemeen publiek, ook al werden vrouwen in die tijd niet geacht een publieke mening te hebben (van Gemert 2010: 48-49).

Volgens Johannes en Leemans (2017: 139) zijn er drie dingen nodig voor een goed schrijverschap en dat is “talent, studie en de tijd om te studeren en te schrijven”. Talent kan in iedereen gevonden worden, ongeacht geslacht. De meeste vrouwen kregen echter meestal geen opleiding in het Frans of de klassieke talen, zodat zij de geschriften in die talen niet konden imiteren. Ook door sociale druk moesten vrouwen zeer jong trouwen en dan voornamelijk zorgen voor hun man, kinderen en het huishouden. Dat laat niet veel ruimte voor schrijven (Johannes & Leemans 2017: 139). Mannen van de moderne burgerlijke families waren ervan overtuigd dat de rol van de vrouw was om thuis bij het gezin te zijn. Veel vrouwen zelf geloofden dat vaak ook. Schrijfsters zoals Betje Wolff liet echter in haar eigen leven zien dat het schrijven van literatuur een fulltime bezigheid was (van Gemert 2010: 50).

Bovendien was er het sociale stigma om als vrouw een schrijfster te zijn. Zoals Johannes en Leemans (2017: 140) schrijven: “Vrouwen die na hun huwelijk nog doorschrijven worden door de gemeenschap al snel beoordeeld als *femme savante* – een boekenwurm die het huishouden laat verslonzen.”

Riet Schenkeveld-van der Dussen schrijft in de anthologie *Women's Writing from the Low Countries 1200-1875* (2010: 50;53) dat tot ver in de 19^e eeuw “women were still being praised in literary reviews for writing ‘in their own time’ which, in fact, tended to be scarce” en dat “[w]omen realised all too well that by marrying they would shut themselves away and deny themselves the freedom to practise the arts”. Dit leidde tot veel schrijfsters die helemaal niet trouwden, of die na hun huwelijk stopten met schrijven. Het was het genre van de roman dat het voor vrouwen mogelijk maakte van het schrijven hun beroep te maken en hun brood ermee te verdienen (van Gemert 2010: 50). In Nederland duurde het echter veel langer om de roman als een serieus literair genre te accepteren, het was pas na 1780. In andere landen, zoals Frankrijk, Duitsland of Groot-Brittannië, duurde het niet zo lang (van Gemert 2010: 56). Dit fenomeen zou kunnen worden verklaard door het wantrouwen tegenover het genre, omdat velen bang waren voor het morele verval dat zou worden teweeggebracht door de fantastische,

verbeeldingsvolle wereld van de roman, die in sterk contrast stond met historische waarheden. Van Effen heeft in zijn *Hollandsche Spectator* in 1734 benadrukt “het verschil tussen de waarheid van de historie en de schijnwaarheden van de roman” (Buijnsters 1971b: 4).

De literaire werken van vrouwen tijdens de 18^e eeuw werden ook met meer kritiek en vooroordelen bekeken dan het werk van mannen. De werken van vrouwen weerspiegelden vaak (maar niet altijd) hun leven. Zij schreven over hun huiselijke of religieuze omgeving, waarvoor zij vaak belachelijk werden gemaakt, omdat het niet zo intellectueel intrigerend was volgens tijdschriften zoals *Bijdragen tot het Menschelijk Geluk* (Johannes & Leemans 2017: 140). Dit betekende dat veel vrouwen, zoals Maria van Zuylekom, in het begin hun werk niet wilden publiceren. Daarom bestaat veel literatuur van vrouwelijke auteurs alleen in handschrift. Het waren vrouwen als Lucretia Wilhelmina van Merken, Betje Wolff en Aagje Deken, of Maria Geertruid de Cambon van der Werken die hielpen om die opvatting te veranderen (Johannes & Leemans 2017: 137-138).

Zoals vermeld schreven achttiende-eeuwse vrouwen niet alleen over hun huiselijk leven, maar ook over politiek, zoals Betje Wolff en Aagje Deken of Maria Aletta Hulshoff, en over wetenschappen en filosofie, zoals Petronella Johanna de Timmerman. Lucretia Wilhemina van Merken was zeer succesvol op het gebied van praktische filosofie. Haar gedicht *Het nut der tegenspoeden* (1762) werd tot de 19^e eeuw vaak voorgedragen en geciteerd (van Gemert 2010: 47-48).

Wat de kwestie van de publicatie van de werken betreft, werden in heel Europa schrijfsters niet vaak gepubliceerd. Dat betekende echter niet dat zij ongelezen bleven. Er waren grote aantallen manuscripten in circulatie binnen vele netwerken, vooral vrouwennetwerken. Vrouwen stuurden elkaar gedichten, kopieerden gedichten die zij ontvingen, en gaven ze door (van Gemert 2010: 49-50).

Hoewel de meeste schrijfsters te bescheiden waren en moesten worden aangezet en begeleid om te publiceren, was het, zelfs als een vrouw besloot haar werk te publiceren, meestal niet mogelijk zonder de hulp van mannen. Het waren vaak hun echtgenoten of collega's die bij hun gedichtenbundels inleidingen schreven, die dienden als een “officieus stempel van goedkeuring” (Johannes & Leemans 2017: 142). Maar meestal was het zo dat het werk van vrouwen ofwel als onderdeel van een door mannen

geschreven bundel ofwel postuum door hun echtgenoten werd gepubliceerd, ook al vrouwen slaagden steeds meer om zelf de publicatie van hun eigen werk te verzorgen (van Gemert 2010: 49-50).

1.3 De status van de briefromans

De briefromans *Pamela, or Virtue Rewarded* (1740-1741) en *Clarissa, or the history of a young lady* (1747-1748) van Samuel Richardson inspireerden veel schrijvers in heel Europa, inclusief Aagje Deken met Betje Wolff om hun eigen briefroman te schrijven. Tegen de tijd dat hun roman werd gepubliceerd, was het genre van de roman in Nederland al erkend als een legitiem literair genre, vooral dankzij de zedelijke briefromans van Richardson, waardoor de critici gedwongen werden hun opvatting over de roman te herzien. Daarom hoefden Wolff en Deken met hun *Sara Burgerhart* in 1782 niet “door een muur van weerstand” heen te breken (Buijnsters 1971b: [7];9).

De roman *Sara Burgerhart* (1782) wordt meestal beschouwd als de eerste Nederlandse roman in brieven, hoewel P.J. Buijnsters in zijn *‘Sara Burgerhart’ en de ontwikkeling van de Nederlandse roman in de 18e eeuw* (1971b: 9) opmerkt dat er vóór *Sara Burgerhart* al een paar romans in briefvorm waren geschreven, zoals *De Hollandsche Pamela* uit 1754 of *De kleine Grandison* door Maria Geertruida de Cambon-Van der Werken, die verscheen in hetzelfde jaar als *Sara Burgerhart*, in 1782, en daarom kan volgens Buijnsters niet worden gesteld dat *Sara Burgerhart* de eerste Nederlandse briefroman was. Wolff en Deken onderscheidden hun briefroman echter van de andere romans door de realistische weergave van gewone mensen die alledaagse ervaringen beleven. *Sara Burgerhart* is in bijna alle referenties ‘een typisch Nederlandse weergave van de achttiende-eeuwse werkelijkheid’ genoemd.

De roman in brieven met de titel *Lady Susan* wordt beschouwd als een van de vroegste werken van Jane Austen, voltooid rond 1793-1794, maar pas gepubliceerd in 1871. Het is de kortste en minst bekende roman van Austen. Jane Austen volgde zonder twijfel Richardson, die zij zeer waardeerde (Smith 1890: 182). Sommige deskundigen beschouwen het als een jeugdverhaal, bijvoorbeeld Goldwin Smith in zijn boek *Life of Jane Austen* (1890: 182) suggereert zelfs dat “[t]he work [...] is best characterized as a mere exercise”. Anderen, zoals Claire Tomalin in haar boek *Jane Austen: A Life* (1997: Hoofdstuk 7), prijzen de roman om zijn verfijnde analyse van gedrag.

Ondanks het feit dat *Lady Susan* een van de minst bekende romans van Austen

is, is zij verschillende keren bewerkt tot een theaterstuk. Er zijn ook een paar pogingen geweest van meerdere schrijvers om de roman te herschrijven. Ten slotte werd de verfilming van *Lady Susan* door Whit Stillman, getiteld *Love & Friendship*, opgenomen in het *Sundance Film Festival* in januari 2016.

1.3.1 Een vergelijking met andere Europese briefromans van de 18^e eeuw

In alle bekende briefromans uit de 18^e eeuw, inclusief *Sara Burgerhart* en *Lady Susan*, staan romantische relaties centraal. De aard van de liefde in deze relaties varieert. Zij is bijvoorbeeld eerder puriteins bij Richardson, hartstochtelijk bij Rousseau, of tragisch bij Goethe (Buijnsters 1971b: 16).

De briefroman *Clarissa; or, The History of a Young Lady* (1747-1748) door Samuel Richardson behoort tot de langste Engelse romans die ooit zijn geschreven, met meer dan een miljoen woorden. Hierdoor en door zijn spectaculair psychologisch inzicht heeft het boek een plaats verzekerd in de literatuurgeschiedenis.

De briefroman *La Nouvelle Héloïse* (1761) door Jean-Jacques Rousseau bleek van al zijn boeken het meest gelezen en het meest geprezen te zijn tijdens zijn leven. Hij gebruikte het formaat van een roman in brieven als middel om zijn ideeën over huwelijk en opvoeding uit te dragen. Door de vrije expressie van emoties en de intense sensibeleit werd de roman als revolutionair beschouwd en beïnvloedde hij de ontwikkeling van het genre.

Een van de bekendste romans van de 18^e eeuw is de briefroman *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) door J.W. von Goethe, waarin hij de brieven gebruikte als middel om romantische wanhoop over te brengen. Het was de eerste roman van de Duitse *Sturm und Drang* beweging. Na de publicatie werd het boek plotseling enorm populair, vooral onder jongeren, die zelfs de kleren van Werther begon te dragen, zoals beschreven in de roman. Helaas had deze populariteit ook een schaduwzijde. Veel jonge mensen pleegden zelfmoord na Werther, waardoor het boek in veel landen verboden werd.

De briefroman *Evelina; or, The History of a Young Lady's Entrance into the World* (1778) door Fanny Burney is een zedenroman. Ook al was deze roman het eerste werk van Burney, maakte *Evelina* de weg vrij voor de romans van Jane Austen door de afstandelijke behandeling van de hedendaagse manieren en haar gebruik van de

dwalingen van de heldin als plotontwikkeling.

De eerste roman van Pierre Choderlos de Laclos *Les Liaisons dangereuses* (1782) veroorzaakte een onmiddellijke sensatie. Het werd als schandalig gezien in de tijd van de publicatie. Het wordt beschouwd als een van de vroegste voorbeelden van de psychologische roman door zijn verkenning van het thema van verleiding, wraak en kwaadwilligheid.

Hoofdstuk 2. Aagje Deken en Betje Wolff

Aagje Deken en Betje Wolff behoren tot de meest prominente Nederlandse schrijfsters van de Verlichting. Zij hadden verschillende opvoedingen en persoonlijkheden, maar hun vergelijkbare kritische kijk op de wereld en hun literaire talent brachten hen samen. Het lijkt duidelijk dat hun band sterk was. Aagje stierf slechts 9 dagen na Betje in 1804.

Zij schreven en publiceerden samen een lijst van werken, maar vooral in hun briefromans beschreven zij het Nederland aan het eind van de 18^e eeuw en portretteerden zij de Nederlandse bourgeoisie.

2.1 Hun levens

2.1.1 Aagje Deken

Geboren in 1741 werd Agatha (Aagje) Pieters Deken wees toen zij vier was en groeide op in het Amsterdamse weeshuis *De Oranje Appel*, waar zij haar opvoeding kreeg. Daarna werkte zij als dienstmeid en dan ook als ziekenverzorgster, met haar vriendin Maria Bosch. Twee jaar na Maria's dood, in 1775, verscheen de bundel *Stichtelijke gedichten*, die Deken samen met Maria Bosch had geschreven. Deken was toen vierendertig. Naast het schrijven van gedichten was zij een criticus. Zij leverde onder andere haar kritiek op het werk van Wolff, wat een debat tussen de twee schrijfsters op gang bracht, dat hen uiteindelijk samenbracht.

Afbeelding 1: Anoniem, *Aagje Deken* (Miniatuur op ivoor, 18^e eeuw)

2.1.2 Betje Wolff

Elizabeth (Betje) Wolff-Bekker werd geboren op 24 juli 1738 als de jongste dochter van een koopman. Zij groeide op in Vlissingen, in een orthodox gereformeerde familie. In 1755, toen zij zeventien was, liet zij zich schaken door een zeven jaar oudere vaandrig Matthijs Gargon die haar al snel verliet. Toen zij eenentwintig was, trouwde zij met de dertig jaar oudere dominee Adriaan Wolff uit Beemster. Hoewel dit huwelijk in het begin een verstandshuwelijk was, begon het paar elkaar na verloop van tijd te begrijpen.

Wolff debuteerde in 1763 met de bundel *Bespiegelingen over het genoeg*. Echter had zij alleen succes met haar epische gedicht *Walcheren* (1769). Toen zij in 1772 haar *Onveranderlijke Santhorstse geloofsbelijdenis* publiceerde, waarin zij de zeer orthodoxe Calvinisten bekritiseerde, werd zij niet ieders favoriet en haar echtgenoot moest haar schriftelijk verdedigen.

Toen haar echtgenoot stierf in 1777, had zij reeds een aantal dichtbundels gepubliceerd, alsook veel satirische gedichten en pamfletten met sterke meningen tegen conservatieve gelovigen. Daardoor was zij ook bekend.

Afbeelding 2: L. Portman (volgens een tekening van A. Teerlink naar het portretminiatur van P. Goenia, *Elisabeth Bekker* (Stippelgravure, 1805)

2.2 Hun samenwonen en samenwerken

Aagje Deken en Betje Wolff ontmoetten elkaar in 1776. Na de dood van Wolffs echtgenoot verhuisden zij naar De Rijp, waar zij begonnen samen te wonen, schrijven en publiceren. Het is niet duidelijk hoe zij hun werk verdeelden of hoe lang zij aan hun geschriften werkten, maar het is zeker dat Aagje Deken niet minder werk deed dan Betje Wolff. In *Leven in de schaduw: Aagje Deken (1741-1804)* door Riet Schenkeveld-van der Dussen (2002 : 250) kunnen we een antwoord van Aagje vinden op beschuldigingen die iets anders suggereerden:

Alles, wat zij hier door bewezen hebben, is, dat zij noch mijne Vriendinne, noch mij kennen; daar ik niet alleen voor de helft deel aan alle de Werken heb, die op onzer beider naam staan, maar ook mijne Vriendin niet minder ernstige onderwerpen dan ik behandeld heeft; ik niet minder vrolijke, of, gelijk men liever zegt, *grappige* Liederen en Brieven, dan zij geschreeven heb. Onze bijzondere Vrienden en Vriendinnen, die ons hebben *zien* werken, kunnen getuigen hoe geheel wij in éénen geest dachten en schreeven.

Wolff heeft dat later bevestigd. Hun eerste gezamenlijk gepubliceerde werk was *Brieven* (1777), maar hun eerste succesvolle werk was *Economische liedjes* van het jaar 1781. *Economische liedjes* was een driedelige collectie van educatieve en patriottische liedjes bedoeld voor de werkende bevolking. Zij waren zich bewust van de moeilijke economische situatie van hun land en zouden graag hebben bijgedragen tot de verbetering van die situatie, ook al hadden zij twijfels over de manier waarop zij als vrouwen iets konden doen (Johannes & Leemans 2017: 137). Op dezelfde manier als deze liederen hebben ook andere werken van Deken en Wolff een soort boodschap van het belang van werk als een vorm van vaderlandsliefde. Het centrale doel van hun werk was echter onderwijs en de principes van de Verlichting.

Dankzij de erfenis die Aagje Deken kreeg in 1781, gingen zij in het buitenhuis *Lommerlust* in Beverwijk wonen. Zij werden beroemd na de publicatie van Nederlands eerste oorspronkelijke briefroman *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782). Hiernaast schreven zij onder andere ook de achtdelige roman in brieven *Historie van den heer Willem Leevend* (1784-1785).

Beiden vrouwen sympathiseerden openlijk met de Patriotten – de partij die radicale verandering ondersteunde en tegen de conservatieve Orangistische partij was – waardoor zij in 1787 in ballingschap moesten gaan en Nederland moesten verlaten na de neerslaan van de opstand van de patriottenbeweging. Zij vertrokken naar Trévoux in

Midden-Frankrijk, waar zij de gedichtenbundel *Wandelingen door Bourgogne* (1783) en de roman *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut, of De gevolgen van de opvoeding* (1793-1796) hebben geschreven. Ook al wilden zij niet terugkeren naar Nederland, zij moesten wel door financiële nood. Zij kwamen echter terug in een nieuwe, politiek progressieve staat genaamd de *Bataafse Republiek* (1795-1806). Zij gingen in Den Haag wonen, waar zij beiden stierven in 1804. Zij werden in één graf op de begraafplaats *Ter Navolging* in Scheveningen bijgezet. Hun laatste succesvolle werk was het autobiografisch geschrift *Geschrift eener bejaarde vrouw* (1802).

2.3 Hun relatie

De relaties tussen vrouwen in die tijd waren heel anders dan die met mannen. Vrouwen waren in principe gelijkwaardig aan elkaar en daarom konden zij het zich veroorloven om gedichten met een erotische ondertoon voor andere vrouwen te schrijven. Aan het eind van de 17^e eeuw verklaarden Cornelia van der Veer en Katharina Lescaijle in gelijkaardige gedichten een hele reeks emoties, van liefde tot verlangen en jaloezie. Het debat over de interpretaties van dit fenomeen is nog steeds aan de gang. Sommige onderzoekers zien de gedichten als lesbisch, anderen stellen dat dit niet het geval is, omdat homoseksuele praktijken in die tijd een ernstig misdrijf waren en er geen bewijs lijkt te zijn dat deze auteurs hiervoor enige kritiek kregen. Het duo Wolff en Deken hebben niet alleen samengewoond, maar ook gelijkaardige teksten en brieven voor elkaar en voor andere vriendinnen geschreven, maar zij lijken nooit met een beschuldiging van homoseksualiteit geconfronteerd te zijn (van Gemert 2010: 54).

2.4 Hun veranderde plaats in de Nederlandse literatuurgeschiedenis

Tegen het einde van de 18^e eeuw was het moeilijk voor vrouwen om bij te dragen aan de economie. Wolff en Deken realiseerden zich dat hun kracht ligt in het rijmen. Met de publicatie van *Economische liedjes* (1781) creëerden zij een plaats voor vrouwen die ook een bijdrage aan het land wilden leveren door te schrijven (Johannes & Leemans 2017: 137). Zoals Johannes en Leemans in hun boek *Worm en donder* (2017: 137) schrijven: “Als ware patriotten kunnen ook schrijfsters met hun liedjesweefgetouw het staatsgebouw ondersteunen.” Helaas voor de schrijfsters waren niet al hun werken zo populair als zij zouden willen. Aan het eind van 1798 moest Wolff, hoewel teleurgesteld, verklaren dat “onze Wildschut, die ik geloof dat wel geschreven is, blijft

onverkogt” (Buijnsters 1984: 286).

Een jaar na de dood van Wolff en Deken, in het jaar 1805, vonden drie gedocumenteerde herdenkingsevenementen plaats. Het kwam echter allemaal voort uit dezelfde kleine groep radicale patriotten waartoe Wolff en Deken zich na hun terugkeer uit Frankrijk aangetrokken voelden. Een van de evenementen was de bijeenkomst van de *Amsterdamsche Afdeeling der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde*, waar Jan Konijnenburg wat hij beschreef als een lange lofrede in proza voorgesteld. De literatuur van Wolff en Deken in deze tijd wordt als patriottisch bestempeld. Konijnenburg merkte op dat de romans van Wolff en Deken niet meer gelezen werden omdat zij in andere politieke tijden waren geschreven, maar dat deed niets af aan “het voorbeeldige karakter van hun zoektocht naar waarheid” in morele principes of literaire representatie (Altena & Everard 2004: 16-17).

Vanaf het jaar 1805 is het werk van de schrijfsters de volgende halve eeuw nauwelijks meer gelezen en de eerbetuigingen aan de schrijfsters werd meer een plicht. Naar de schrijfsters zelf werd af en toe verwezen in bundels zoals *Galerij van beroemde mannen en vrouwen in Nederland door eene vriendin der jeugd* uit 1822, *De belangrijkste Nederlandsche vrouwen, van vroegeren en lateren tijd in geschiedkundige en zedelijke tafereelen geschetst* uit 1828, of het vrouwentijdschrift *Penélopé of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd* (1821-1835). In deze verwijzingen werden zij echter niet, zoals Konijnenburg suggereerde, geprezen om hun zoeken naar waarheid in morele principes, maar om hun “ware vrouwelijke deugdzaamheid en nuchtere kordaatheid” (Altena & Everard 2004: 19).

In de tweede helft van de 19^e eeuw, toen de idealen van de Verlichting werden geherwaardeerd, waren de schrijvers van die tijd opnieuw gefascineerd door Wolff en Deken. Maar opnieuw, niet om hun werk, maar voor hun leven. Vooral voor het leven van Wolff, van wie onderzoekers en verzamelaars brieven probeerden te vinden en het netwerk van vrienden en kennissen probeerden te reconstrueren. Een paar literatoren en literaire tijdschriften als *De Gids* hebben ook het werk van Wolff en Deken herontdekt en geëvalueerd, maar de gewone lezers niet (Altena & Everard 2004: 19-21).

Op 24 juli 1884 werd ter herinnering aan de schrijfsters en hun werk een fontein onthuld bij het huis van Wolff in Vlissingen. Het duurde vier jaar vanaf het voorstel tot het verzamelen van genoeg geld voor en uiteindelijk het creëren van dit gedenkteken.

Ook het koninklijk huis heeft een aanzienlijk bedrag geschonken na de inzamelactie van een van de organisatoren. De fontein werd geplaatst op toen nieuwe Betje Wolffplein, dat de verbinding vormde tussen de Coosje Buskenstraat en de Aagje Dekenstraat (Altena & Everard 2004: 21-25). Ondanks het enthousiasme om een monument voor de schrijfsters te maken, merkte de literair geïnteresseerde dominee Johannes Dyserinck in zijn terugblik op de onthulling op dat “het werk van de schrijfsters eigenlijk tot dan toe ongelezen is gebleven, zonder dat er aanwijzingen zijn dat dit aan het veranderen is” (Altena & Everard 2004: 27). Tegelijkertijd verschenen er na 1884 twee herdrukken van *Sara Burgerhart*.

In 1885 werd een speciale steen opgericht naast het graf van Wolff en Deken in *Ter Navoring*. Ditmaal waren er meer vrouwen betrokken bij de oprichting van dit gedenkteken, waarvan de meesten ook de eerste vrouwelijke leden waren van de *Maatschappij der Nederlandsche letterkunde*. Na dit initiatief werden Wolff en Deken steeds meer nationaal gezien en werden zij aanvaardbaar voor zowel het koningshuis als de vrouwenbeweging (Altena & Everard 2004: 27-31). Mieke Aerts schrijft in het boek *Onbreekbare burgerharten* (2004: 32) dat “[n]a de herdenkingen van 1884 en 1895 zijn Wolff en Deken lange tijd bijna de enige vrouwen die met een openbaar monument worden geëerd.”

In 1895 had het tijdschrift *De Huisvrouw* gespeculeerd over Betje Wolff en opgemerkt dat een borstbeeld in het *Rijksmuseum* Wolff meer nationale status zou geven dan een steen bij *Ter Navoring*. Het borstbeeld werd gemaakt door Sara Stracké-van Bosse. Het reisde van tentoonstelling naar tentoonstelling, daarna verdween het voor een paar jaar en verscheen opnieuw in de *Amsterdamse Betje Wolffschool voor meisjes*. Het maakte echter geen verschil voor de reputatie van Wolff en Deken als het op een breder publiek aankwam. Aan de andere kant hadden Wolff en Deken een enthousiast publiek binnen de vrouwenbeweging. Op dit moment werd *Sara Burgerhart* weer meer gelezen en het werk van Wolff en Deken werd ook tentoongesteld op de *Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid* in 1898. De belangstelling van vrouwelijke literatuurwetenschappers en historici voor Wolff en Deken groeit in de jaren die volgen. Bijvoorbeeld, Johanna Pabst maakte een toneelbewerking van *Sara Burgerhart* in 1911, Johanna Naber publiceerde haar Wolff-en-Dekenbiografie in 1912 en Hendrika Ghijsens publiceerde haar studie van de jonge Betje Wolff in 1919. Tijdens een andere feministische tentoonstelling, *De Vrouw 1813-1913*, waren de deskundigen

geïnteresseerd in de mate waarin Wolff en Deken als voorlopers van de moderne vrouwenbeweging kunnen worden beschouwd. Deskundigen als Naber schreven op deze manier over hen in haar biografie, anderen waren het daar niet mee eens. Tegelijkertijd verschenen er ook discussies over het werk van Wolff en Deken. Sommigen prezen de uitbeelding van patriottische gevoelens en personages in hun werk, terwijl anderen, vooral literaire critici uit de 19^e eeuw, dit ontoelaatbaar en een symbool van bekrompenheid vonden. Bovendien moet, volgens de literatuurhistorica Annie Romein-Verschoor, het progressieve politieke streven van Wolff en Deken serieus genomen worden. In ieder geval verdwenen Wolff en Deken na de Eerste Wereldoorlog uit de aandacht van literaire deskundigen (Altena & Everard 2004: 32-37).

Dat was tot de zomer van 1954, toen een *Nationaal Comité ter Herdenking van Betje Wolff en Aagje Deken* de meest grootschalige nationale Wolff-en-Deken-herdenking sinds 1805 voor de schrijfsters organiseerde. Het Comité was een initiatief van de *Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*. Die keer werden er geen gedenktekens gemaakt om te onthullen, maar werden er kransen gelegd en Wolff en Deken worden beschouwd als pleitbezorgers voor de ontwikkeling van de vrouw, terwijl zij tegelijkertijd zorg droegen voor haar man en huishouden. Aan de andere kant bleven deskundigen meer geïnteresseerd in het leven van de schrijfsters dan in hun werk en sommigen dachten dat het feit dat hun werken niet meer gelezen worden, niet zal veranderen (Altena & Everard 2004: 38-42).

Na 1954 transformeerden Wolff en Deken van zgn. “nationale monumenten” tot “een categorie die nog het best getypeerd kan worden met een term van Van Vloten en zijn collega’s in 1865: ‘vaderlandse overblijfsels’” (Altena & Everard 2004: 43). Dat betekent dat zij geen monument zouden zijn op een specifieke plaats, zoals de fontein op het Betje Wolffplein, maar eerder op allerlei plaatsen, zoals boekenkasten van historische letterkundigen. Dit standpunt kan worden ondersteund door het natuurlijke verval van fysieke monumenten in de loop van de tijd. De fontein in Vlissingen was een paar keer ontmanteld en opnieuw geïnstalleerd. De laatste keer, in 1986, was de fontein ook volledig omgebouwd. Het Betje Wolffplein, waar de fontein vroeger stond, was eind jaren 1980 verdwenen onder een groot winkelcentrum. De portretbuste van het Betje Wolff museum was in zo’n slechte staat dat in 1999 een nieuwe werd gegoten met behulp van een mal. Op hetzelfde moment aan de andere kant zijn er sinds 1954

meerdere herdrukken van *Sara Burgerhart* verschenen en wordt er nog steeds onderzoek gedaan door onderzoekers als P.J. Buijnsters. De schrijfsters verschenen bijvoorbeeld ook in het *Lesbisch Archief Amsterdam* in een aan hen gewijde tentoonstelling onder de titel *Overwaarde zielsvriendin, wie ik als my-zelf bemin!* in 1984. Ten laatste hebben de leden van de *Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* Wolff en Deken met *Sara Burgerhart* in 2002 een plaats in de literaire canon bij de eerste twintig toegekend (Altena & Everard 2004: 42-49). Zoals Mieke Aerts schrijft in *Onbreekbare burgerharten* (2004: 49), zouden wij “de nieuwe staat van Wolff en Deken als vaderlandse overblijfsels ook kunnen beschouwen als een embleem voor de democratisering van natie en burgerschap waaraan de schrijfsters ooit zelf het hare hebben willen bijdragen”.

Hoofdstuk 3. Jane Austen

Jane Austen is een van de bekendste Engelse schrijvers, vooral omdat zij een belangrijke rol heeft gespeeld in de evolutie van het genre van de roman en het zijn moderne karakter heeft gegeven. Hoewel zij tijdens haar leven slechts vier romans publiceerde en er nog een paar postuum werden uitgegeven, werden haar romans tijdloze klassieken die tot meer dan twee eeuwen na haar dood een kritisch en populair succes bleven.

3.1 Haar leven

Jane Austen werd geboren op 16 december 1775 in het Hampshire dorp Steventon als tweede dochter en zevende kind van acht kinderen, met zes broers en een zus. Van de acht kinderen voelde zij zich het meest verbonden met haar oudere zus Cassandra, die net als Jane nooit trouwde. Maar zij was ook zeer verbonden met Henry, die als haar agent diende, en na haar dood, ook als haar biograaf. Haar vader, dominee George Austen, was rector in Steventon en haar moeder was beroemd om haar geïmproviseerde verzen en verhalen. Op 7-jarige leeftijd werd Jane samen met Cassandra naar Oxford gestuurd om daar naar school te gaan, maar enige tijd later kregen de meisjes vlektyfus en werden zij naar Steventon teruggebracht. Toen Austen 9 was, gingen zij naar de Abbey School in Reading. Kort na hun inschrijving werden de meisjes echter van school gehaald, omdat hun vader het schoolgeld niet langer kon betalen. Hoewel dit het einde van hun formele schoolopleiding betekende, gingen de meisjes thuis verder met hun opleiding, met de hulp van hun broers en vader.

De familieleden amuseerden elkaar door te spelen in korte toneelstukjes die zij zelf hadden gecomponeerd. De toneelstukjes van de familie werden in hun schuur gespeeld en werden bezocht door familieleden en een paar naaste buren. Toen Austen 12 jaar oud was, schreef zij zowel voor zichzelf als voor haar familie.

In 1801 verhuisde de familie naar Bath. Austen begon daar aan de roman *The Watsons*, maar maakte deze niet af. Ook had zij het moeilijk om zich aan te passen aan de sociale eisen daar. Het lijkt waarschijnlijk dat Austen in 1802 toestemde om te trouwen met Harris Bigg-Wither, de zoon van een oude familievriend, maar de volgende dag veranderde zij van gedachten. Helaas is het bewijs onvolledig. Cassandra was een bewaker van het privéleven van haar zuster, en zij censureerde of vernietigde

de overgebleven brieven na de dood van Jane. Een paar jaar later, in 1805, overleed haar vader, waardoor Jane, Cassandra en hun moeder niet genoeg geld hadden om comfortabel te leven. Uiteindelijk verhuisden zij naar een groot cottage in het dorp Chawton in Hampshire, dat aan haar broer Edward Austen-Knight toebehoorde. Daar voltooide en publiceerde Austen een aantal van haar boeken.

De jaren na 1811 kunnen als succesvol worden beschouwd. Zij kon zien dat haar werk werd gepubliceerd en goed werd ontvangen, en zij wist ook dat haar romans veel werden gelezen. Zij waren zo populair bij de prins-regent (die later koning George IV werd) dat hij er een in elk van zijn residenties had. De romans werden geroemd om hun moraal en amusement, alsook om de karakterschetsen. Het huiselijk realisme in haar romans werd gezien als een welkome afwisseling van het romantische melodrama dat in die tijd populair was.

Austen begon in 1816 ziektesymptomen te vertonen terwijl zij aan *Persuasion* werkte. Zij leed waarschijnlijk aan de ziekte van Addison die toen nog onbekend was. Zij stierf als 41-jarige op 18 juli 1817 in Winchester in Hampshire met haar zus Cassandra aan haar zijde. Zes dagen later werd zij begraven in de kathedraal van Winchester.

Afbeelding 3: James Andrews, *Jane Austen* (1869), aquarel, Privécollectie

3.2 Haar poging om een briefroman te schrijven

Haar vroegst bekende geschriften dateren van ongeveer 1787. Tussen het jaar 1787 en 1793 schreef zij vele werken, zoals toneelstukken, verzen, korte romans, en ander proza die in drie manuscripten genoemd *Volume the First*, *Volume the Second* en *Volume the*

Third zijn overgeleverd. Daaruit blijkt dat zij geïnteresseerd was in de parodie op de genres van de sentimentele roman en de sentimentele komedie. Haar overgang naar een serieuzere kijk op het leven wordt duidelijk in *Lady Susan*, een korte briefroman die rond 1793-94 werd geschreven en pas in 1871 werd gepubliceerd. Het is een portret van een vrouw die genoodzaakt is haar eigen krachtige geest en persoonlijkheid te gebruiken tot het punt van sociale zelfvernietiging.

3.3 Haar andere werk

In 1795, op 20-jarige leeftijd, begon Austen met het schrijven van een roman in brieven genoemd *Elinor en Marianne*, naar de heldinnen. De roman werd uiteindelijk herwerkt en de nieuwe titel *Sense and Sensibility* kreeg. Het volgende jaar schreef zij *First Impressions*, dat in 1797 door een uitgever werd afgewezen. Het was de eerste versie van *Pride and Prejudice*. In 1798 begon zij aan een andere roman, getiteld *Susan*, die later uitgroeide tot *Northanger Abbey*.

De romans *Sense and Sensibility* en *Pride and Prejudice* werden in Chawton rond 1811 afgemaakt en kort daarna gepubliceerd. *Sense and Sensibility* in 1811 en *Pride and Prejudice* in 1813. Haar andere roman, *Mansfield Park*, was klaar in 1813 en werd gepubliceerd in 1814. Tussen januari 1814 en maart 1815 schreef zij *Emma*, dat voor het eerst werd gepubliceerd in december 1815. Hoewel zowel *Sense and Sensibility* als *Pride and Prejudice* anoniem werden gepubliceerd vanwege sociale druk, kreeg zij rond die tijd toch wat erkenning voor haar werk.

Haar laatste voltooide roman *Persuasion* werd postuum gepubliceerd, samen met *Northanger Abbey* in december 1817. Haar broer Henry hield toezicht op de publicatie van beide werken. In januari 1817 begon zij aan het schrijven van *Sanditon*, een met zichzelf spottende satire op kuuroorden en invaliditeit. Deze roman bleef onvoltooid vanwege de afnemende gezondheid van Austen.

In haar zes belangrijkste romans creëerde zij de zedenkomedie, of in het Engels *comedy of manners* genoemd, en in al deze romans gaf zij een intens beeld van het Engelse burgerlijke leven in het begin van de 19^e eeuw. De drie vroege romans *Sense and Sensibility*, *Pride and Prejudice* en *Northanger Abbey* onderscheiden zich door een sterk element van literaire satire die de komische weergave van personage en maatschappij complementeert. In de volgende drie romans *Mansfield Park*, *Emma* en *Persuasion* was de literaire satire nog steeds aanwezig, maar meer ondergeschikt aan de

komedie van karakter en maatschappij (Southam 2021).

3.4 Haar veranderde plaats in de Engelse literatuurgeschiedenis

Volgens sommige van de overgebleven brieven en haar uitgeversbeslissingen leek Austen een professional die zich bewust was van de verkoop van haar boeken. Dit staat in contrast met de eerste biografische portretten van haar door haar broer Henry, waarin zij werd afgeschilderd als een damesachtige, onprofessionele, privé- en huiselijke schrijfster, die haar romans schreef in haar vrije tijd (Copeland & McMaster 1997: 12-13). Dit beeld dat Henry Austen creëerde, “the myth of the inspired amateur, the homely spinster who put down her knitting needles to take up her pen” irriteerde andere auteurs zoals Henry James enorm (Southam 1968: 32). Deze en soortgelijke mythes hebben lezers ervan weerhouden te begrijpen dat het beroep van schrijfster voor Austen een van de belangrijkste zaken in haar leven was en dat haar doel vanaf haar kindertijd was om haar werken te publiceren (Copeland & McMaster 1997: 12-13).

Austen schreef in een tijd waarin de mogelijkheden voor vrouwen om te publiceren nog nooit zo groot waren geweest. Haar literaire carrière was echter tot op zekere hoogte afhankelijk van de andere vrouwelijke romanschrijvers van haar tijd, die een markt creëerden voor huiselijke fictie geschreven door vrouwen, en die steeds professioneler werden, zoals Jane Austen. Veel tijdgenoten van Austen, zoals Ann Radcliffe, Frances Burney, Charlotte Smith of Maria Edgeworth kregen tijdens hun leven veel meer roem en fortuin als schrijfsters dan Austen. Deze romanschrijfsters zijn slechts de meest zichtbare van een groot aantal vrouwen die aan het eind van de 18^e eeuw hun werken begonnen te publiceren (Copeland & McMaster 1997: 13).

Tijdens haar leven kreeg Austen slechts een paar recensies – twee voor *Sense and Sensibility*, drie voor *Pride and Prejudice* en tien voor *Emma*. De meeste waren kort en vrij positief. De langste, over *Emma*, was geschreven in de *Quarterly Review* van maart 1816 door Sir Walter Scott. Hij heeft haar geroemd als een pionier van de moderne roman in de nieuwe realistische traditie. Austen kreeg tijdens haar leven geen recensie voor *Mansfield Park*, waardoor zij zich teleurgesteld voelde (Copeland & McMaster 1997: 18). Na de dood van Austen was er lange tijd maar één essay van betekenis. Dat was de recensie van *Northanger Abbey* en *Persuasion* geschreven door de theoloog Richard Whately in de *Quarterly* van januari 1821. Samen vormden de essays door Scott en Whately de basis voor serieuze kritiek op Jane Austen en hun inzichten werden

door critici in de hele 19^e eeuw overgenomen (Southam 2021).

Vanaf 1832 waren de zes romans van Austen afzonderlijk beschikbaar in de *Standard Novels* serie, die door Richard Bentley werd gepubliceerd. Hoewel de romans in de daaropvolgende decennia werden herdrukt, waren de romans van Austen nauwelijks bestsellers. Henry James merkte echter op dat Jane Austen een commercieel fenomeen en een culturele figuur werd dankzij een aantal uitgevers, redacteurs en producenten. Hij bekritiseerde hen omdat zij van haar een product maakten. De zelfbewuste idolisering van en het enthousiasme voor 'Jane' en elk detail over haar was wat Henry James in wezen bedoelde. Het zogenaamde 'Janeitism' ontstond pas in de laatste drie decennia van de 19^e eeuw. Het begon met *A Memoir of Jane Austen* door James E. Austen-Leigh in 1870, die biografische informatie over de schrijfster verschaftte, en ook met de luxe *Steventon Edition of Jane Austen's Work* in 1882 door Richard Bentley, die de eerste verzamelde uitgave van de romans van Austen was. 'Janeitism' kwam tot bloei toen de romans van Austen op grotere schaal afzonderlijk en in sets werden uitgegeven vanaf de jaren 1880 (Copeland & McMaster 1997: 211). Naar mijn mening is het interessant dat in het begin van de 20^e eeuw het 'Janeitism' vooral een mannelijk enthousiasme was. Het werd gedeeld door uitgevers, professoren en letterkundigen als A. C. Bradley, Lord David Cecil of E. M. Forster (Copeland & McMaster 1997: 213-214).

De moderne Austeniaanse kritiek begon niet bij een literair criticus, maar bij de psycholoog D.W. Harding en zijn essay uit 1940. Hij stelde dat Austen zelf boven haar bewonderaars stond en probeerde de kritiek op de juiste waarde te schatten door haar van hen te bevrijden. De zogenaamde 'Janeites' echter vormden een leesgemeenschap, waar de dogma's die later door professionele academici werden ingesteld, werden overwonnen. In tegenstelling tot vrijwel alle academische lezers van Austen sinds de jaren 1950, dachten 'Janeites' aan het begin van de 20^e eeuw niet dat de romans van Austen over verkering en huwelijk gaan. Het liefdesverhaal was minder dan onvermijdelijk voor hen. (Copeland & McMaster 1997: 213-215).

Volgens Claudia L. Johnson in *The Cambridge Companion to Jane Austen* (1997: 217) was de vroeg twintigste-eeuwse 'Janeitism' "a construction that emerge[d] from specific historical needs". Vóór de Eerste Wereldoorlog werd Austen beschreven als een cynicus en werd zij bekritiseerd vanwege haar afstandelijkheid tot de werkelijkheid. Na het uitbreken van de oorlog waren het echter juist deze afstandelijkheid en het

tegenovergestelde van historiciteit die van haar romans een vorm van therapie maakten. Volgens Christopher Kent in het boek *Jane Austen's beginnings* (1989: 59) werden de romans aanbevolen aan Britse veteranen die leden aan het posttraumatisch shocksyndroom in de jaren na de oorlog. De eerder bekritiseerde beperkte fictieve wereld van Austen voelde rehabilitatief aan.

In 1923 publiceerde R. W. Chapman *The Novels of Jane Austen*, die werden beschouwd als de meest betrouwbare uitgave van haar werken sindsdien. Hiermee heeft hij haar naast Samuel Johnson geplaatst als een monument van de Engelse glorie-dagen, binnen het nationale verleden van Engeland. De romans van Austen en Austen zelf dienden toen voor velen als een nationale nostalgie, of een vlucht uit de toenmalige wereld (Copeland & McMaster 1997: 217-218).

Austen werd vaak afgeschilderd als een tegenstander van dominante, mannelijke waarden en zij was ook sceptisch over romantische liefde in haar romans. Dit was behulpzaam voor de volgende generatie wetenschappers, bijvoorbeeld voor feministen, die Austen ook als een tegenstander van de dominante waarden beschouwden. Aan de andere kant waren er ook veel haatdragende tegenstanders van Austen. Die hadden meestal een probleem met haar voorstellingen van mannen als nutteloze wezens die zich bezighouden met dorpsgezever. H. W. Garrod ging zo ver om te suggereren dat een man die zulke romans leest, op de een of andere manier ook vrouwelijk moet zijn. Marvin Mudrick beschuldigde Austen in zijn *Jane Austen: Irony as Defense and Discovery* (1952) van frigiditeit en/of lesbianisme. De academische literatuurkritiek van de jaren 1940 en 1950 benadrukte haar ernst, en haar romans werden een rechtmatig studieobject in het veld van de romanstudies. In de jaren 1960 werd een poging gedaan de normaliteit van Austen te herstellen, en als gevolg daarvan werd de huwelijksplot in haar romans van fundamentele betekenis (Copeland & McMaster 1997: 219-221).

Tegenwoordig hebben de romans van Austen een vaste plaats in de canon van zowel de hoge als de populaire cultuur. Door de nadruk op karakter en persoonlijkheid en op de spanningen tussen haar heldinnen en hun samenleving zijn haar romans eerder verbonden met de moderne wereld dan met de tradities van de 18^e eeuw. Moderne critici blijven gefascineerd door de structuur van de romans en door de techniek waarmee Austen de tragikomedie van het bestaan in verhalen met op het eerste gezicht alledaagse gebeurtenissen schreef (Southam 2021).

Haar tijdloze en universele populariteit blijkt uit het kritieke en commerciële succes van de talrijke film- en televisieverfilmingen van haar romans, bijvoorbeeld de 1995 bewerking van *Sense and Sensibility*; *Pride and Prejudice* werd met name bewerkt tot vele films en miniseries, de meest succesvolle waren uit 1940 en 2005; *Mansfield Park* werd verfilmd in een miniserie uit 1983, een film uit 1999 en een tv-film uit 2007; en *Emma* in twee films in 1996 en 2020. Bovendien was de film *Bridget Jones's Diary* (2001) gebaseerd op *Pride and Prejudice*, en de film *Clueless* (1995) was geïnspireerd op *Emma*. Er zijn ook romans met een hedendaagse setting waarin de personages of het plot van Austen zijn gebruikt, zoals *The Jane Austen Book Club* (2004) van Karen Joy Fowler en *Vanity and Vexation: A Novel of Pride and Prejudice* (2005) van Kate Fenton.

Hoofdstuk 4. Een vergelijking van de briefromans *Sara Burgerhart* en *Lady Susan*

In het laatste hoofdstuk zal ik een korte samenvatting geven van de inhoud van de romans en vervolgens zal ik de personages in elke roman analyseren, evenals de afbeelding van vrouwen, hun positie, en vrouwelijke vriendschappen in de romans. Het is onmogelijk om elk van de tientallen personages in detail te onderzoeken. Daarom zullen slechts enkele hoofdfiguren onder de loep worden genomen.

4.1 Een korte samenvatting van de briefromans

4.1.1 Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart

Sara Burgerhart is een wees die na de dood van haar moeder is komen wonen bij haar voogd, Zuzanna Hofland, de oudere zus van haar moeder. Haar andere voogd is Abraham Blankaart, een vriend van haar overleden vader, die naar het buitenland reist. Tante Hofland is een “geveinsde, inhalige Feeks” (Wolff & Deken 1782: Brief 1), die het leven van Saartje miserabel maakt. Ondanks het advies van haar voogd Blankaart om niet naar een ander kosthuis te verhuizen, vlucht Sara naar het kosthuis van de weduwe Spilgoed-Buigzaam, dat haar is geadviseerd door haar vriendin Alette Brunier (Letje). Letje is ook een wees, die woont in het kosthuis van de weduwe Spilgoed-Buigzaam en die heeft een vrolijk maar luchthartig karakter.

Zuzanna Hofland is woedend over wat er gebeurd is, maar Saartje amuseert zich. Zij geniet van haar jeugd en vrijheid, waarover zij vaak schrijft aan haar beste vriendin Anna Willis. Soms is zij het niet eens met Sara, wat door haar niet wordt getolereerd, en zij reageert dan op een nogal vervelende manier, waardoor de vriendschap eindigt voor een moment. Zij maken het echter snel weer goed.

Saartje ontmoet nogal wat jongemannen, zoals de broer van Anna, Willem Willis, die verliefd wordt op Saartje, maar wiens moeder Saartje niet goedkeurt. Dan is er Jacob Brunier (Cootje), de broer van de huisgenote van Sara, Aletta, maar hij is alleen geïnteresseerd in mode. De derde is Hendrik Edeling uit een rijke koopmansfamilie, die “een onzer allerbeste jongelieden” en een “braaf en verstandig man” is (Wolff & Deken 1782: Brieven 58;66). Hij zou graag met Saartje trouwen, maar zij denkt er nog niet aan om te trouwen. Hendrik heeft zijn vader op de hoogte gebracht van zijn liefde voor

Saartje, maar de oude heer Edeling staat er bovendien op dat Hendrik een Lutherse vrouw krijgt en dat is Sara niet.

Tenslotte ontmoet Sara de heer R., die wordt gekarakteriseerd als “een zeer fatsoenlyk ryk Heer, van ruim dertig jaar” (Wolff en Deken 1782: Brief 74). Uit zijn brieven aan zijn vriend Jan (de heer G.) blijkt dat hij een onbetrouwbaar man en rokkenjager is. De weduwe Spilgoed-Buigzaam doorziet hem, maar Sara is naïef genoeg om naar het landgoed van R. buiten de Muiderpoort te gaan. Daar probeert hij haar te misbruiken en sluit haar op, maar moet haar een tijdje alleen laten vanwege zijn renpaarden. Klaartje, de dochter van de tuinman, helpt Sara vluchten en verbergt haar. Pas de volgende ochtend keert Sara terug naar de weduwe Spilgoed-Buigzaam, ongedeerd maar geschokt door wat zij heeft beleefd. De weduwe Spilgoed-Buigzaam, Blankaart en Hendrik zijn allen overtuigd van de onschuld van Saartje in de affaire met de heer R.

Na deze ervaring beseft Sara dat zij liefde voelt voor Hendrik en nadat Abraham Blankaart is teruggekeerd, kan hij de vader van Hendrik overhalen om het huwelijk goed te keuren. In het nawoord trouwen meer vriendinnen van Sara, zoals Anna Willis met de predikant Smit en Aletta Brunier met Willem Willis. Tante Hofland wordt beroofd door broeder Benjamin en Cornelia Slimpslamp, wat leidt tot een sentimentele verontschuldiging van tante Zuzanna aan Sara.

4.1.2 *Lady Susan*

In een brief nodigt de arme, pas weduwe geworden Lady Susan Vernon zichzelf uit om in Churchill te verblijven, het landhuis van haar zwager, Charles Vernon, en haar schoonzus, Catherine Vernon. Zij was verplicht om dat te doen, omdat bij de familie Manwaring, waar zij eerder verbleef, zij chaos veroorzaakte door het verleiden van meneer Manwaring en een man genaamd Sir James Martin, met de bedoeling dat Sir James een echtgenoot zou worden voor haar dochter, Frederica. Sir James was echter al verloofd met de zuster van meneer Manwaring, mejuffrouw Manwaring. Lady Susan schrijft dit aan haar vriendin Alicia Johnson en verlaat Frederika op een kostschool op weg naar Churchill.

Intussen correspondeert Catherine met haar moeder Lady De Courcy en broer Reginald De Courcy en merkt op dat Lady Susan een slechte reputatie heeft. Alleen Reginald, die hoopt te worden geamuseerd, is enthousiast over haar bezoek. Als Lady

Susan aankomt, is haar gedrag niet in overeenstemming met haar reputatie. Catherine ziet echter in dat Lady Susan een talent voor liegen heeft, maar Reginald begint zijn mening over Lady Susan te veranderen en verlengt hij zijn verblijf om tijd met haar door te brengen. Catherine, die denkt dat Reginald verliefd is op Lady Susan, deelt haar zorgen met haar moeder Lady De Courcy, maar haar brief komt terecht bij haar vader, Sir Reginald De Courcy, die zich zorgen maakt dat haar reputatie de familie zou schaden.

Er wordt bekend dat Frederica is weggelopen van de kostschool. Zij komt al snel aan in Churchill. Als Catherine Lady Susan met Frederica ziet, concludeert zij dat Lady Susan niet van haar dochter houdt, maar Reginald, die nog steeds verliefd is op Lady Susan, beschuldigt Frederica voor alles. Intussen wordt Frederica verliefd op Reginald, en Catherine vindt het goed omdat Reginald hierdoor wordt gescheiden van Lady Susan. Sir James arriveert onverwacht in Churchill, tot verrassing van zowel de familie Vernon als Lady Susan. Frederica veracht Sir James, maar Lady Susan laat in een brief aan Alicia weten dat zij van plan is om Frederica tegen haar wil te dwingen om met Sir James te trouwen. Uit wanhoop schrijft Frederica Reginald in het geheim een brief, waardoor hij gedesillusioneerd wordt over het gedrag van Lady Susan.

Lady Susan vertelt Alicia dat zij furieus is op Reginald en misschien wel met hem wil trouwen om hem te straffen. Voorlopig gaat zij echter naar Londen om Alicia te zien. Alicia waarschuwt Lady Susan dat meneer Manwaring nog steeds verliefd op haar is en dat als zij met Reginald wil trouwen, zij hem uit de weg zal moeten ruimen. Lady Susan probeert Reginald, met wie zij nu verloofd is, ervan te overtuigen dat hij tijdelijk uit Londen weg moet blijven, omdat zij zijn familie met hun verloving niet boos wil maken. In werkelijkheid hoopt zij hun huwelijk uit te stellen tot na de dood van Sir Reginald, omdat dan zij het geld van Sir Reginald zullen erven en financieel onafhankelijk zullen zijn.

Reginald laat zich niet afschrikken en komt toch naar Londen. Zijn bezoek heeft catastrofale gevolgen voor Lady Susan, want hij komt de jaloerse mevrouw Manwaring tegen in het huis van de familie Johnsons, omdat meneer Johnson haar voogd is, en zij komt hem vragen om in te grijpen in de relatie van Lady Susan met meneer Manwaring. Reginald leert vervolgens alles over de affaire via meneer Johnson, en hij schrijft Lady Susan om hun verloving te verbreken. Deze keer kan Lady Susan hem niet op andere

gedachten brengen. Alicia geeft Lady Susan het advies om in plaats daarvan met Sir James te trouwen.

De vertelling schakelt over naar de derde persoonsvertelling in de ‘Conclusion’ en onthult dat hoewel Lady Susan eerst een huwelijk tussen Frederica en Sir James wilde forceren, zij uiteindelijk van gedachten veranderde en Frederica aan Churchill teruggaf. Lady Susan trouwde vervolgens zelf met Sir James, en na een jaar overtuigde de familie van Reginald hem om met Frederica te trouwen.

4.2 De karakteruitbeelding in *Sara Burgerhart*

Wolff en Deken spelen met het verband tussen de ontwikkeling van de personages en hun namen. Buijnsters in zijn *‘Karakteruitbeelding in de roman Sara Burgerhart’* (1971a: 195-196) suggereert dat er een duidelijk verband is tussen die twee en dat de namen van de personages vaak invloed hebben op hun statische of dynamische ontwikkeling. Hij stelt dat er drie soorten namen in de roman voorkomen. De eerste zijn allegorische namen, zoals Abraham Blankaart, Maria Buigzaam, Sara Burgerhart, of Hendrik, Cornelis en Jan Edeling. Behalve de titelheldin zijn de romanpersonages in deze groep het meest rechtlijnig en statisch. Als er meer dan één personage met dezelfde naam is, zoals in het geval van Edeling, is alleen bij de vrij serieuze, nobele Hendrik de karaktertrek volledig met zijn naam samengevallen. De karaktereigenschap die in de naam voorkomt, is niet zo sterk aanwezig in de meer luchthartige Cornelis en de koppige vader Jan Edeling, zodat zij als personages in de roman minder stereotiep overkomen (Buijnsters 1971a: 196).

Het tweede type zijn realistische namen, zoals Aletta en Jacob Brunier, Cornelia Hartog, Zuzanna Hofland, of Anna en Willem Willis. In deze groep komt karaktervariatie voor. Bijvoorbeeld de tante Hofland komt door schade en schande tot het inzicht dat het evangelie “een werkent, geen lydent Christendom” is (Wolff & Deken 1782: Brief 130). Haar verandering van mening is echter hoofdzakelijk het gevolg van externe omstandigheden en niet van enig innerlijk zelfbewustzijn. Zij weet ook het leven van Saartje gedurende een lange periode vooraf miserabel te maken (Buijnsters 1971a: 196-197). Letje Bruiner, als een ander voorbeeld, geeft niet de beste eerste indruk aan Sara: “Juffrouw Brunier schynt wel wat lugtig; maar dat’s háár zaak” schrijft Sara aan Anna Willis (Wolff & Deken 1782: Brief 5). Nadat Letje echter een relatie met Sara heeft ontwikkeld, is zij ontvankelijk voor de positieve invloed van Sara

en het karakter van Letje voor en na haar ontmoeting met Sara verschilt dramatisch (Buijnsters 1971a: 197). Zij erkent zelfs dat zij “ken [haar] zelf niet meer” (Wolff & Deken 1782: Brief 132).

Het laatste type zijn personages die alleen met een initiaal worden aangeduid, zoals de rokkenjagers R. en Jan G. In dit geval is het moeilijk om van karakterontwikkeling te spreken, omdat het lijkt alsof deze personages zelfs niet volledig uitgewerkte karakters zijn, maar eerder personificaties van één nauw gedefinieerd karaktertrek (Buijnsters 1971a: 196-197).

“Het bijzondere aan Sara Burgerhart is dat ze helemaal niet zo bijzonder is” staat in *Sara B., een rebelse vrouw uit de Verlichting* (2012: 48). Rond 1780 was het echter niet gebruikelijk dat romans over normale Nederlanders gingen, zoals over een gewone negentienjarige vrouw uit Amsterdam. Daarom onderscheidt de tocht van Sara van een meisje naar een vrouw en van naïef naar ervaren zich van andere avonturenromans uit die tijd (de Vries 2012: 48-49).

Sara Burgerhart is ontegenzeggelijk het meest uitgewerkte, maar ook het meest gecompliceerde personage. Van de totaal 175 brieven ontvangt zij er 44 en schrijft er 35. Zij komt ook vaak voor in gesprekken van andere correspondenten. Zij wordt beschreven als niet alleen de intelligentste, maar ook de mooiste van alle meisjes (Buijnsters 1971a: 198). Buijnsters (1971a: 198) merkt ook op dat “zij de enige [is] op wie bijna alle mannelijke hoofdfiguren verliefd worden”. Als Hendrik over haar schrijft aan zijn broer Cornelis, merkt hij op dat zij “een gevoelig hart, en gezont oordeel” heeft (Wolff & Deken 1782: Brief 30). Vanaf het begin speelt vooral vrolijkheid van Sara Burgerhart een belangrijke rol in haar karakterisering (Buijnsters 1971a: 199). In de vijfde brief laat zij Anna Willis weten dat de enige dingen die zij wil, zijn: “een leven, dat vry, vrolyk en schoon afloopt; goed gezelschap, aangename Boeken, en het vry gebruik van het Clavier” (Wolff & Deken 1782: Brief 5). Al deze intellectuele, artistieke en sociale bezigheden werden tijdens de Verlichting als belangrijk gezien en al deze vreugden werden Sara onthouden door tante Hofland.

Een andere eigenschap van haar is haar benadering van liefde en relaties. Hoewel, of waarschijnlijk omdat, zij een wees is, geeft zij de mensen in haar naaste omgeving verwantschapsnamen. Zij noemde haar voogd Blankaart “Papaatje lief”, de weduwe Willis haar “Mama”, of Willem Willis haar “Brôer” (Buijnsters 1971b: 14). Zij schrijft

in een brief aan haar vriendin Anna Willis: “Myne grootste, zo niet eenigste behoefte, [...] is lief te hebben, en gelieft te worden” (Wolff & Deken 1782: Brief 5). Als het echter op het huwelijk aankomt, vertoont zij ervan van het begin af een ongewone afkeer. Haar afwijzing van Willem Willis is daar een goed voorbeeld van: “Ik ken de liefde niet, en heb geen den minsten trek om zulk eene grillige zaak te leeren kennen, om dat ik volkomen gelukkig ben in de omstandigheden, waar in ik my bevinde”, schrift zij aan hem (Wolff & Deken 1782: Brief 40). Zij moet een aanranding ervaren voordat zij ‘ja’ zegt tegen Hendrik Edeling (Buijnsters 1971b: 18).

4.3 De karakteruitbeelding in *Lady Susan*

In plaats van zich te concentreren op de namen van de personages had Austen zich eerder gespecialiseerd in het dramatiseren van de nuances en verwickelingen van klasse en klassenverschillen in Engeland. Een van deze nuances wordt weergegeven in de vorm van titels bij namen.

Wanneer een titel aan de voornaam wordt verbonden, zoals bij Lady Susan Vernon, betekent dit dat de dame in kwestie de titel ‘in haar eigen recht’ heeft, als dochter van een graaf. Het betekent ook dat zij haar titel behoudt, ongeacht de status van haar echtgenoot. Als de titel alleen aan de achternaam wordt verbonden, zoals bij Lady De Courcy, zou dat echter niet het geval zijn. In dat geval zou het betekenen dat zij de titel alleen bezit omdat zij met een baron of ridder is getrouwd en dus ook dat zij die zou verliezen als zij met een gewone ‘Mr.’ zou hertrouwen. In de wereld van de romans van Jane Austen zijn in zulke kringen dit soort dingen belangrijk (Copeland & McMaster 1997: 117).

Lady Susan wordt door Jay Arnold Levine (1961: 24-25) gekarakteriseerd als de zogenaamde “Merry Widow”. Dit stereotype van een vrouw met ervaring en onafhankelijkheid was al een aantal keren eerder verschenen dan Lady Susan. Een motief dat steeds terugkeert in portretten van dit type zijn de pogingen van de weduwe om zowel voor haar dochter als voor haarzelf een echtgenoot te vinden.

De “Merry Widow” wordt niet altijd afgebeeld als de schurk van het verhaal, of man kan zeggen de antiheldin, maar als zij dat wel is, zoals in *Lady Susan*, is zij vaak in rivaliteit met haar protegée, in dit geval Frederica, die zij uit de competitie probeert te halen door een onaangename relatie tussen haar en een andere man op te zetten (Levine 1961: 27). De roman gedurende het hele verhaal blijft weigeren een morele vertelling te

worden. Wat de wereld als straf voor de zonde beschouwt, is voor Lady Susan slechts een nieuwe serie omstandigheden om te exploiteren en in haar voordeel te gebruiken (Mulvihill 2011: 624-625). Levine (1961: 29) merkt echter op dat “Lady Susan clearly emerges as a more skillful, more detailed, and a less extravagant parody of the type [of Merry Widow], but still a parody.”

Vanwege haar schaamteloze gedrag om mannen te stelen voor haar dochter en voor haarzelf verzekert Lady Susan Vernon zich van de reputatie als “the most accomplished Coquette in England” (Austen 1925: Brief 4). Zelfs Reginald geeft erop een commentaar als hij aan zijn zus schrijft: “she does not confine herself to that sort of honest flirtation which satisfies most people, but aspires to the more delicious gratification of making a whole family miserable” (Austen 1925: Brief 4). Het lijkt niet verwonderlijk dat als mevrouw Catherine Vernon eindelijk het goede nieuws hoort van de breuk van haar broer met Lady Susan, is zij overdreven voorzichtig: “I should be overjoyed if I dared depend on it, but after all that I have seen how can one be secure” (Austen 1925: Brief 41).

Het is vaker een gebrek aan zelfkennis dan hypocrisie dat haar kenmerkt. De ijdelheid van Lady Susan, samen met haar volledige vertrouwen in haar slimme manipulatie, en haar gevaarlijke gebrek aan kennis van de waarnemingen en gevoelens van anderen, vormen allemaal samen haar spectaculaire zelfbedrog. Tegelijkertijd laat echter Lady Susan de eigenwijsheid van de andere personages zien, zoals bij Reginald, die voortdurend zwart voor wit wordt uitgemaakt, of mevrouw Catherine Vernon, die in haar pogingen om haar broer van de weduwe te bevrijden, de affaire alleen maar bespoedigt (Levine 1961: 32-33).

4.4 De afbeelding van de vrouw, haar positie en vrouwelijke vriendschappen in de briefromans

Als Catherine Vernon voor de eerste keer in de roman aan haar broer Reginald schrijft, heeft zij “this dangerous creature” al gezien en beschrijft zij Lady Susan aan haar broer als “excessively pretty, [...] so lovely a woman” en dat “she possesses an uncommon union of symmetry, brilliancy, and grace” (Austen 1925: Brief 6). De eerste indruk van Catherine is belangrijk, vooral omdat zij de complexe vrouwelijkheid vertoont die volgens de achttiende-eeuwse normen voor vrouwen werd verlangd. Het concept van gratie wordt ook genoemd in de beschrijving van Sara Burgerhart, wanneer de heer R.

haar beschrijft aan zijn vriend Jan G.: “daar kwam de eige Zuster der drie Gratiën, geheel vrolyk, geheel leven, geheel ziel, keurlyk gekapt, en op eene edele wys eenvoudig gekleet” (Wolff & Deken 1782: Brief 91).

Een ander concept dat beide romans met elkaar verbindt is contrast. In *Lady Susan* wordt contrast bereikt eerst door de hypocriete praktijken van Lady Susan tegenover haar zwager te vergelijken met haar openhartige uitspraken tegenover haar vriendin, mevrouw Johnson, en vervolgens voor de rest van het verhaal door de brieven van Lady Susan te vergelijken met die van haar schoonzuster. De eerste twee brieven van het verhaal leggen volledig de basis voor deze techniek van het naast elkaar zetten van ware en valse motieven, of tegengestelde gezichtspunten van dezelfde mensen en gebeurtenissen (Levine 1961: 30).

In *Sara Burgerhart* staat mejuffrouw Cornelia Hartog in sterk zowel fysiek als spiritueel contrast met de hoofdpersoon Sara Burgerhart. Als Sara naar haar vriendin Anna Willis schrijft, zij noemt Cornelia “eene Scavante van de allernaangenaamste soort” (Wolff & Deken 1782: Brief 26). Cornelia Hartog is niet het enige personage in de roman dat in sterk contrast staat met Sara. Anna Willis en Aletta Brunier dienen als tegenpersonages vanuit meerdere gezichtspunten. Sara streeft naar een redelijk evenwicht tussen de angstige conventionaliteit van Anna Willis en het luchtige, inschikkelijke gedrag van Aletta Brunier. Zij beïnvloedt haar beide vriendinnen doordat zij aan zulke contrasterende invloedssferen wordt blootgesteld, zodat de een langzaam aan minder zelfgenoegzaam wordt en de ander minder oppervlakkig (Buijsters 1971a: 200).

Dit brengt mij op de vriendschappen en de verbanden tussen de verschillende vrouwelijke personages. Van de eenenveertig brieven die de roman *Lady Susan* vormen, zijn de meeste, dertig, geschreven door een vrouw aan een andere. Lezers ontmoeten vrouwen in deze roman altijd binnen relaties. De interactie tussen Lady Susan en Catherine Vernon, wanneer Lady Susan het landhuis van de familie Vernon bezoekt, is in feite niet de interactie tussen deze twee vrouwen, maar tussen twee netwerken van vrouwen. Lady Susan overweegt haar ervaringen met haar vriendin, Alicia Johnson. Catherine Vernon, de schoonzus van Lady Susan, doet hetzelfde met haar moeder, Lady De Courcy (Kaplan 1987: 164).

In *Sara Burgerhart* wordt deze ‘zielsvriendschap’ vertegenwoordigd door Sara en

Anna Willis. Zoals hierboven geschreven, beïnvloeden zij elkaar zowel in karakter als in besluitvorming. Anna herinnert Sara er steeds aan om rechtvaardig te blijven.

In *Lady Susan* ligt de nadruk echter ook op de macht van Lady Susan. Met de aankomst van haar dochter in Churchill, verandert de machtsdynamiek. Mevrouw Vernon beschrijft de avond van de aankomst van Frederica in een brief aan haar moeder, en observeert de agitatie van Lady Susan bij het uitzicht op de komst van haar dochter, gevolgd door de merkbaar koele verwelkoming van Lady Susan voor haar dochter (Mulvihill 2011: 628). De sociale en economische afhankelijkheid van Lady Susan of Frederica, en de daaruit voortvloeiende noodzaak van hun huwelijk, worden de belangrijkste thema's van de roman. Zonder echtgenoot zijn de ongebonden vrouwen immers kwetsbaar. (Kaplan 1987: 174).

In de sociale wereld die Jane Austen in deze roman creëerde hebben mannen betrekkelijk weinig macht. Deborah Kaplan (1987: 166) merkt op dat “[w]hat we never see in the resolution of these struggles is the active participation of a man who determines for himself whom and whether to marry”. De overheersing van de vrouw in *Lady Susan* verandert echter de patriarchale structuur van de sociale wereld niet. In deze roman is macht nog steeds gebaseerd op bezit, en alleen mannen hebben daar direct toegang toe. Vrouwen erkennen en accepteren hun enige sociale optie: trouwen met mannen met bezittingen. Hoewel de vrouwelijke personages de structuur van de sociale wereld niet veranderen, zorgen zij wel voor een omkering van de machtsverdeling binnen die wereld, door mannen te reduceren tot prijzen in hun competities (Kaplan 1987: 168).

Volgens Wolff en Deken brengen de “zegeningen van het huwelijk” het beste in de mens naar boven en leggen zij de basis voor een stevige maatschappij (Buijnsters 1971b: 17). Het gevolg is dat veel jonge mensen in de roman *Sara Burgerhart* aan elkaar worden gekoppeld. Anderzijds wordt de onverdraagzaamheid van Zuzanna Hofland rechtstreeks verklaard door het feit dat zij ongehuwd is. Dat weerspiegelt het typische wantrouwen van de Verlichting tegenover de “onnatuurlijke” celibataire staat (Buijnsters 1971b: 17).

Naast liefde spelen echter ook geld en sociale status in *Sara Burgerhart* een belangrijke rol. Bijna alle briefschrijvers praten openlijk over geld. Zelfs Abraham Blankaart, die wordt afgeschilderd als een van de meest positieve personages in de

roman, praat openlijk over hoe rijk hij is. Vooral de vrouwelijke personages bespreken echter hoe zij een man kunnen vinden met genoeg geld om een huwelijk te kunnen betalen; en daarom is het door een erfenis mogelijk dat de proponent Smit kan Anna Willis ten huwelijk vragen, Letje Brunier kan dankzij de vrijgevigheid van Helmers met Willem Willis trouwen, en tenslotte maakt Hendrik Edeling het huwelijk van Pieter en Klaartje, de domestieken, financieel mogelijk. (Buijnsters 1971b: 17).

Naar mijn mening is de situatie in *Lady Susan* vergelijkbaar, Lady Susan zelf wil zich duidelijk een huwelijk verzekeren dat haar uit haar armoedige situatie zou halen, na de dood van haar failliete echtgenoot. Aan de andere kant is haar motivatie onduidelijk als het om haar dochter Frederica gaat. Bijvoorbeeld, haar nadruk op het huwelijk van Frederica met Sir James lijkt niet alleen door geld te zijn gemotiveerd, want als Frederica later verliefd wordt op Reginald, zou Lady Susan, als geld het enige was dat zij wilde, dat huwelijk als een substituut accepteren. In plaats daarvan lijkt het meer te gaan om de macht en controle die Lady Susan graag over haar dochter heeft. Het huwelijk tussen Sara Burgerhart en Hendrik Edeling lijkt ook niet alleen om geld te gaan, maar ook om een veilige omgeving voor Sara, na haar gevaarlijke ervaring met de heer R. Dit was waarschijnlijk de morele en pedagogische waarschuwing die de auteurs Wolff en Deken wilden laten zien.

Conclusie

In mijn scriptie heb ik me verdiept in de wereld van schrijfsters in de 18^e eeuw in Groot-Brittannië en in Nederland. Ik heb speciale aandacht gegeven aan de drie schrijfsters Aagje Deken, Betje Wolff en Jane Austen en de twee briefromans *Sara Burgerhart* en *Lady Susan*.

Ik heb geprobeerd de strijd van vrouwen uit die tijd in de literaire wereld te benadrukken en de nadruk op de verschillen tussen Groot-Brittannië en Nederland te leggen. Ik heb ontdekt dat de situatie voor vrouwen en schrijfsters in de 18^e eeuw zowel in Groot-Brittannië als in Nederland grotendeels vergelijkbaar was. Wetenschappelijke literatuur voor vrouwen en literaire genootschappen ontstonden enkele decennia eerder in Groot-Brittannië, maar in beide landen waren zij van belang voor de integratie van vrouwen in de literaire wereld, ook al waren het voornamelijk vrouwen van de elites, gegoede middenklasse of hogere middenklasse families. Geld en genoeg vrije tijd naast interesse speelden daarom een belangrijke rol.

In beide landen was er in de 18^e eeuw ook een grote nadruk op het huwelijk en de huwelijkse plichten, die samen met een stigma rond vrouwen die het schrijverschap wilden voortzetten veroorzaakte dat een aantal vrouwen niet na hun huwelijk verder konden schrijven of, aan de andere kant, dat schrijfsters geen huwelijk wilden sluiten, zoals Jane Austen. Schrijfsters werden ook niet vaak gepubliceerd, waardoor zij hun eigen vrouwennetwerken creëerden, waar zij hun werken in manuscripten deelden. De situatie veranderde een beetje pas aan het einde van de 18^e eeuw met het genre van de roman.

Ik heb verder gekeken naar de levens en de veranderende plaats van de drie schrijfsters in de Nederlandse, respectievelijk Engelse literatuurgeschiedenis. Aagje Deken en Betje Wolff behoren tot de meest prominente Nederlandse schrijfsters van de Verlichting. Hun samenwonen en samenwerken was productief, maar in de komende eeuwen werd alleen de briefroman *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* meestal gelezen. Er werden vele monumenten gebouwd na hun dood om hen te herdenken, maar in de loop der tijd veranderde hun positie in eerder een plaats hebben in de literaire canon. Met *Lady Susan* meegeteld, heeft Jane Austen zeven romans voltooid, die tijdens haar leven enige erkenning kreeg, maar tot vandaag relevant bleef en na verloop van tijd een plaats kregen in de canon van zowel de hoge als de populaire cultuur.

Tenslotte heb ik de twee briefromans *Sara Burgerhart* en *Lady Susan* bekeken, meer bepaald de karakteruitbeelding, met speciale aandacht voor de twee hoofdheldinnen. Vervolgens heb ik gekeken naar de afbeelding van de vrouw en haar positie in de romans en de vrouwelijke vriendschappen die in de briefromans worden voorgesteld. Ik heb de briefromans vergeleken om de parallellen te ontdekken tussen de karakteruitbeelding en omstandigheden van de vrouwelijke hoofdpersonen van de romans en de problemen van de tijd waarin de schrijfsters zelf leefden.

De karakteruitbeelding impliceert dat Sara Burgerhart verpersoonlijkt alle karaktereigenschappen die belangrijk waren voor een jonge vrouw in haar tijd, zoals schoonheid, intelligentie en vrolijkheid. Zij ging ook aan het begin in tegen het huwelijk, dat in de 18^e eeuw zo benadrukt werd. Lady Susan, aan de andere kant, is obsessief bezig met het huwelijk, niet alleen voor haar, maar ook voor haar dochter, en daarom gaat met de conventies van de tijd. Hoewel zelfs zij vergelijkbare eigenschappen bezit in de vorm van schoonheid en gevatheid. Beide romans illustreren ook goed wat de gevolgen zijn voor een niet-getrouwde vrouw, zoals minder veiligheid en sociale en economische afhankelijkheid. Deze romans geven verder een goed beeld van de relaties tussen vrouwen. Er is een gelijkenis te zien tussen de vrouwen-netwerken in de romans, die samenwerkten om hun doelen te bereiken, en de literaire vrouwen-netwerken die in de 18^e eeuw ontstonden om het werk van schrijfsters te verspreiden.

De literaire wereld binnenkomen was voor vrouwen in de 18^e eeuw geen wandeling door een rozentuin. Schrijfsters als Aagje Deken, Betje Wolff en Jane Austen hebben echter bewezen dat zij het verdienden om erbij te horen en hun romans over het leven van die tijd zijn het waard om gelezen te worden.

Summary

In my bachelor thesis I delved into the world of female writers of the 18th century in Great Britain and in the Netherlands. I focused particularly on the three writers Aagje Deken, Betje Wolff and Jane Austen and the two epistolary novels *Sara Burgerhart* and *Lady Susan*.

I tried to highlight the struggles of women of the time in the literary world and emphasize the differences between Great Britain and the Netherlands. I discovered that the situation for women and female writers in the 18th century was largely similar in both Great Britain and the Netherlands. Scholarly literature for women and literary societies emerged a few decades earlier in Great Britain, but in both countries they were important for the integration of women into the literary world, even if they were mainly women of the elites, wealthy middle class or upper middle class families. Money and enough free time in addition to interest therefore played an important role.

During the 18th century there was also a great emphasis on marriage and marital duties in both countries, which, along with a stigma around women who wanted to pursue authorship, caused a number of women to be unable to continue writing after marriage or, on the other hand, writers to avoid marriage, such as Jane Austen. Female writers were also not often published, so they created their own women's networks, where they shared their works in manuscripts. The situation changed a bit only at the end of the 18th century with the genre of the novel.

I further looked at the lives and changing position of the three writers in Dutch and English literary history, respectively. Aagje Deken and Betje Wolff are among the most prominent Dutch writers of the Enlightenment. Their cohabitation and collaboration was productive, but over the next few centuries only the novel in letters *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (*The History of Miss Sara Burgerhart*) was most commonly read. Many monuments were built after their deaths to commemorate them, but over time their position changed to rather having a place in the literary canon. Including *Lady Susan*, Jane Austen completed seven novels, which gained some recognition during her lifetime, but remained relevant until today and over time gained a place in the canon of both high and popular culture.

Finally, I took a look at the two epistolary novels *Sara Burgerhart* and *Lady Susan*, focusing on the character portrayals, with special attention to the two main

heroines. I then proceeded to look at the portrayal of women and their position in the novels and the female friendships presented in the novels. I compared the epistolary novels to discover the parallels between the character portrayals and circumstances of the novels' female protagonists and the problems of the time in which the writers themselves lived.

It is implied in the character portrayal of Sara Burgerhart that she personifies all the character traits that were important to a young woman in her day, such as beauty, intelligence, and cheerfulness. At first, she was also opposed to marriage, which was so emphasized in the 18th century. Lady Susan, on the other hand, is obsessive about marriage, not only for her but also for her daughter, and therefore goes with the conventions of the time. Although even she possesses similar qualities in the form of beauty and wit. Both novels also illustrate well the consequences for an unmarried woman, such as less security and social and economic dependence. These novels further portray well the relationships between women. A similarity can be seen between the women's networks in the novels, who worked together to achieve their goals, and the literary women's networks that emerged in the 18th century to spread the work of female writers.

For women of the 18th century, entering the literary world was no walk through a rose garden. However, writers like Aagje Deken, Betje Wolff, and Jane Austen proved that they deserved to belong in that world, and their novels about the life of the time are well worth reading.

Resumé

Ve své bakalářské práci jsem se ponořila do světa spisovatelek 18. století ve Velké Británii a v Nizozemsku. Zaměřila jsem se zejména na tři spisovatelky Aagje Dekenovou, Betje Wolffovou a Jane Austenovou a na dva epistolární romány *Sáru Burgerhartovou* a *Lady Susan*.

Pokusila jsem se poukázat na boje tehdejších žen v literárním světě a zdůraznit rozdíly mezi Velkou Británií a Nizozemskem. Zjistila jsem, že situace žen a spisovatelek v 18. století byla ve Velké Británii i v Nizozemsku do značné míry podobná. Odborná literatura pro ženy a literární spolky vznikly o několik desetiletí dříve ve Velké Británii, ale v obou zemích byly důležité pro zapojení žen do literárního světa, i když šlo především o ženy z elit, bohatých středních vrstev nebo rodin vyšší střední třídy. Důležitou roli tedy kromě zájmu hrály peníze a dostatek volného času.

V 18. století byl v obou zemích také kladen velký důraz na manželství a manželské povinnosti, což spolu se stigmatizací žen, které se chtěly věnovat spisovatelské činnosti, způsobilo, že řada žen po svatbě již v psaní nemohla pokračovat, nebo se naopak spisovatelky sňatku vyhýbaly, jako například Jane Austenová. Spisovatelky také často nebyly publikovány, a tak si vytvářely vlastní ženské literární sítě, kde sdílely svá díla v rukopisech. Situace se trochu změnila až na konci 18. století s příchodem žánru románu.

Dále jsem se věnovala životům a měnícímu se postavení zmíněných tří spisovatelek v nizozemské, resp. anglické literární historii. Aagje Dekenová a Betje Wolffová patří mezi nejvýznamnější nizozemské spisovatelky Osvícenství. Jejich soužití a spolupráce byly přínosné, ale v průběhu několika následujících století se nejčastěji četl pouze jejich román v dopisech *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (*Historie slečny Sáry Burgerhartové*). Na jejich památku bylo po jejich úmrtí postaveno mnoho pomníků, ale postupem času se jejich pozice proměnila v místo v literárním kánonu. Počítáme-li i román *Lady Susan*, pak Jane Austenová dokončila sedm románů, které si získaly určité uznání již za jejího života, ale zůstaly aktuální dodnes a postupem času si vydobýly místo v kánonu vysoké i populární kultury.

Na závěr jsem se věnovala dvěma již zmíněným epistolárním románům *Sára Burgerhartová* a *Lady Susan*, přičemž jsem se zaměřila na vyobrazení postav se zvýšenou pozorností věnovanou oběma hlavním hrdinkám. Následně jsem se zabývala

vyobrazení žen a jejich postavením, a také ženskými přátelstvími v těchto románech prezentovanými. Porovnáním těchto románů jsem se snažila najít paralely mezi charaktery postav a okolnostmi, v nichž se hrdinky románů ocitly, a problémy doby, v níž samotné spisovatelky žily.

Z vykreslení postavy Sáry Burgerhartové vyplývá, že ztělesňuje všechny povahové rysy, které byly v její době pro mladou ženu důležité, jako je krása, inteligence a veselý duch. Zpočátku byla také odpůrkyní manželství, na které se v 18. století kladl velký důraz. Lady Susan je naopak manželstvím posedlá, a to nejen pro sebe, ale i pro svou dceru, a proto se řídí dobovými konvencemi. I když i ona má podobné vlastnosti v podobě krásy a důvtipu. Oba romány také dobře ilustrují důsledky pro neprovdanou ženu, jako jsou menší míra bezpečí a sociální a ekonomická závislost. Dále jsou v těchto románech dobře vykresleny vztahy mezi ženami. Lze v nich vidět podobnost mezi ženskými sítěmi v románech, které spolupracovaly na dosažení svých cílů, a literárními ženskými sítěmi, které vznikaly v 18. století za účelem šíření děl spisovatelek.

Pro ženy 18. století nebyl vstup do literárního světa procházkou růžovou zahradou. Spisovatelky jako Aagje Dekenová, Betje Wolffová a Jane Austenová však dokázaly, že si zaslouží do tohoto světa patřit, a jejich romány o životě v tomto období stojí za přečtení.

Bronnen

Primaire literatuur:

Austen 1925 – Jane Austen: *Lady Susan*. Oxford, At the Clarendon Press: 1925.

Wolff/Deken 1782 – Betje Wolff en Aagje Deken: *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*. Den Haag, Isaac van Cleef: 1782. In: DBNL. URL: https://www.dbnl.org/tekst/wolf016hist01_01/colofon.php. [geraadpleegd op 16.04.2022]

Secundaire literatuur:

Altena/Everard 2004 – Peter Altena en Myriam Everard, red.: *Onbreekbare burgerharten. De historie van Betje Wolff en Aagje Deken*. Nijmegen: Vantilt 2004.

Buijnsters 1971a – P.J. Buijnsters: 'Karakteruitbeelding in de roman *Sara Burgerhart*'. *De Nieuwe Taalgids* 64, 1971, p. 193-202. In: DBNL, 2004. URL: http://www.dbnl.org/tekst/buij001kara01_01/colofon.htm. [geraadpleegd op 15.04.2022]

Buijnsters 1971b – P.J. Buijnsters: '*Sara Burgerhart*' en de ontwikkeling van de Nederlandse roman in de 18e eeuw. Groningen: Wolters-Noordhoff 1971. In: DBNL, 2009. URL: https://www.dbnl.org/tekst/buij001sara01_01/colofon.php. [geraadpleegd op 08.04.2022]

Buijnsters 1984 – P.J. Buijnsters: *Wolff en Deken*. Leiden: Nijhoff 1984. In: DBNL. URL: https://www.dbnl.org/tekst/buij001wolf01_01/colofon.php. [geraadpleegd op 03.02.2022]

Copeland/McMaster 1997 – Edward Copeland en Juliet McMaster, ed.: *The Cambridge Companion to Jane Austen*. Cambridge University Press: 1997.

Engelbrecht e. a. 2015 – Wilken Engelbrecht e.a.: *Dějiny nizozemské a vlámské literatury*. Praha: Academia 2015.

van Gemert e.a. 2010 – Lia van Gemert e.a., ed.: *Women's Writing from the Low Countries 1200-1875. A Bilingual Antology*. Amsterdam University Press: 2010.

Grey 1989 – J. David Grey, ed.: *Jane Austen's beginnings: the juvenilia and Lady Susan*. Ann Arbor: UMI Research Press 1989.

Johannes/Leemans 2017 – Gert-Jan Johannes en Inger Leemans: *Worm en donder*.

Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek. Amsterdam: Bakker 2017 (2de druk). In: DBNL. URL: https://www.dbnl.org/tekst/leem012worm02_01/colofon.php. [geraadpleegd op 05.01.2022].

Kaplan 1987 – Deborah Kaplan: *Female Friendship and Epistolary Form: “Lady Susan” and the Development of Jane Austen’s Fiction*. In: *Criticism*, spring, 1987, Vol. 29, No. 2 (spring, 1987), pp. 163-178. Wayne State University Press: 1987. In: JSTORE. URL: <https://www.jstor.org/stable/23110340>. [geraadpleegd op 16.4.2022]

Levine 1961 – Jay Arnold Levine: *Lady Susan: Jane Austen’s Character of the Merry Widow*. In: *Studies in English Literature, 1500-1900*, Autumn, 1961, Vol. 1, No. 4, Nineteenth Century (Autumn, 1961), pp. 23-34. Rice University: 1961. In: JSTORE. URL: <https://www.jstor.org/stable/449385>. [geraadpleegd op 16.4.2022]

Mulvihill 2011 - James Mulvihill: *“Lady Susan”: Jane Austen’s Machiavellian Moment*. *Studies in Romanticism*, WINTER 2011, Vol. 50, No. 4 (WINTER 2011), pp. 619-637. The Johns Hopkins University Press: 2011. In: JSTORE. URL: <https://www.jstor.org/stable/23209287>. [geraadpleegd op 16.4.2022]

Schenkeveld 2002 – Riet Schenkeveld-van der Dussen: *Leven in de schaduw: Aagje Deken (1741-1804)*. In: A.J. Gelderblom, E.M.P. van Gemert, M.E. Meijer Drees, E. Stronks (red.): *In de boeken, met de geest*. Amsterdam: 2002, p. 240-251. In: DBNL. URL: https://www.dbnl.org/tekst/sche038leve01_01/colofon.php. [geraadpleegd op 13.02.2022].

Smith 1890 – Goldwin Smith: *Life of Jane Austen*. London: 1890. In: Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/lifeofjaneastuten00smit/>. [geraadpleegd op 13.04.2022].

Southam 1968 – Brian C. Southam, ed.: *Jane Austen: The Critical Heritage*. London: Routledge and Kegan Paul 1968.

Tomalin 1997 – Claire Tomalin: *Jane Austen: A Life*. New York: 1997.

de Vries 2012 – Marleen de Vries e.a.: *Sara B., een rebelse vrouw uit de Verlichting*. Amsterdam University Press: 2012.

de Weerd 2009 – Claudette Baar-de Weerd: *Uw sekse en de onze: vrouwen en genootschappen in Nederland en in de ons omringende landen (1750-ca. 1810)*. Hilversum: Verloren 2009. URL: <https://dare.uva.nl/search?identifieer=9ecbfbe0-f884-4607-881f-237b3941cec7>. [geraadpleegd op 01.02.2022]

Webpagina's

ALL 2012a – Algemeen letterkundig lexicon (ALL): 'briefroman'. Leiden: Stichting Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL): 2012. URL: https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00752.php.

[geraadpleegd op 05.02.2022].

ALL 2012b – Algemeen letterkundig lexicon (ALL): 'feministische literatuur'. Leiden: Stichting Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL): 2012. URL: https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00906.php.

[geraadpleegd op 08.02.2022].

ALL 2012c – Algemeen letterkundig lexicon (ALL): 'Verlichting'. Leiden: Stichting Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL): 2012. URL: https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02769.php.

[geraadpleegd op 07.02.2022].

Britannica 2016 – Britannica, The Editors of Encyclopaedia: 'epistolary novel'. In: *Encyclopedia Britannica*, 21.02.2016. URL: <https://www.britannica.com/art/epistolary-novel>. [geraadpleegd op 05.02.2022].

Lewis 2020 – Jone Johnson Lewis: 'A Brief History of Women in Higher Education'. In: *ThoughtCo*, 27.08.2020. URL: <https://www.thoughtco.com/history-women-higher-ed-4129738>. [geraadpleegd op 14.04.2022].

Southam 2021 – Brian C. Southam: 'Jane Austen'. In: *Encyclopedia Britannica*, 12.12.2021. URL: <https://www.britannica.com/biography/Jane-Austen>. [geraadpleegd op 20.03.2022].

Z. n. 2005 – Z. n.: 'Jane Austen Biography'. In: *Chipublib.org*, 31.10.2005. URL: <https://www.chipublib.org/jane-austen-biography/>. [geraadpleegd op 20.03.2022].

Z. n. 2022 – Z. n.: 'Sara Burgerhart'. In: *Literatuurlijn.nl*. URL: <http://literatuurlijn.nl/verlichting/sara-burgerhart/>. [geraadpleegd op 13.04.2022].

Illustraties

1 **Schenkeveld 1997** – Riet Schenkeveld-van der Dussen, red.: *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam University Press: 1997. In: DBNL. URL: https://www.dbnl.org/arch/sche038mete01_01/pag/sche038mete01_01.pdf.

[geraadpleegd op 10.02.2022]

2 **Schenkeveld 1997** – Riet Schenkeveld-van der Dussen, red.: *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam University Press: 1997. In: DBNL. URL: https://www.dbnl.org/arch/sche038mete01_01/pag/sche038mete01_01.pdf.

[geraadpleegd op 10.02.2022]

3 **Smithsonian Magazine 2017** – Smithsonian Magazine en Brigit Katz: *Six Portraits On Display Deepen The Mystery Of Jane Austen*. Smithsonian Magazine: 2017. URL: <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/new-exhibit-six-portraits-deepen-mystery-jane-austen-180963366/>. [geraadpleegd op 20.03.2022]

Anotace

Jméno autora:	Hana Tymlová
Název fakulty a katedry:	Katedra Nederlandistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
Vedoucí bakalářské práce:	prof. Dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.
Název bakalářské práce:	Nederlandse en Engelse Schrijfsters van de Verlichting – Aagje Deken, Betje Wolff en Jane Austen
Anglický název bakalářské práce:	Dutch and English female writers of the Enlightenment – Aagje Deken, Betje Wolff and Jane Austen
Český název bakalářské práce:	Nizozemské a anglické spisovatelky Osvícenství – Aagje Dekenová, Betje Wolffová a Jane Austenová
Počet stran:	54
Počet znaků (včetně mezer):	Vlastní text: 87 764 Text celé práce: 106 031
Počet příloh:	0
Jazyk práce:	Nizozemština
Počet použitých titulů:	a) literární zdroje: 20 b) internetové zdroje: 8
Klíčová slova:	Jane Austen, Aagje Deken, Betje Wolff, Sara Burgerhart, Lady Susan, spisovatelky, 18. století, osvícenství
Krátká charakteristika:	Tato bakalářská práce se zabývá spisovatelkami 18. století, přesněji Aagje Dekenovou, Betje Wolffovou a Jane Austenovou. Kromě jejich života a díla jsem se zabývala postavením žen a spisovatelek v 18. století. Nakonec jsem zanalyzovala a porovnávala dva romány <i>Sáru Burgerhartovou</i> a <i>Lady Susan</i> , abych našla paralely mezi těmito knihami a realitou 18. století.